

Dil-Düşünce İlişkisi Bağlamında Eski Uygurcada Kullanılan Sanskritçe Sözcüklerin Türk Düşünce Şekline Yansıması

Reflection of Sanskrit Words Used in the Old Uighuran Language on the Context of the Language-Thought of Turkish Thought

Emel TOPÇU*

*İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili
Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: E.T. 0009-0006-3851-7381

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Emel TOPÇU,
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili
Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: emeltpc@gmail.com

Başvuru/Submitted: 23.12.2023

Kabul/Accepted: 10.01.2024

Online Yayın/Published Online: 30.05.2024

Atıf/Citation: Topçu, E. (2023). Reflection of sanskrit words used in the old uighuran language on the context of the language-thought of Turkish thought. *Dilbilim Dergisi - Journal of Linguistics*, 41, 15-52.
<https://doi.org/10.26650/jol.2023.1408899>

ÖZ

Türkler geçmiş çağlardan günümüze geniş bir coğrafya içine yayılmıştır. Gelenekleri, yaşam şekilleri, dilleri ve düşünce hayatları ortak kültürün önemli parçalarıdır. Her bir parça Türk kimliğinin bir yansımasıdır. Toplum kimliğini göstermesi bakımından inceleme altına alınan önemli unsurlardan biri de düşünce şekli ve hayatıdır. Dilbilimdeki “dilsel belirlemecilik” hipotezine göre dil düşünceyi gösterir. Buna göre dile ait her bir sözcük aslında topluluğun düşünce sistemini yansıtır. Yani sözcükler düşüncenin somutlaştırarak tanımlanmasını sağlar. Eski Uygurların yerleşik yaşama geçmesiyle birlikte özellikle Budizm ve Maniheizm inançları Türklük düşünce sistemi için yeni bir oluşumdur. Bu yeni inançların dairesine giren Türkler; Çince ve Sanskritçe ile yazılmış dinî metinleri okuyup anlamak istemişlerdir. Abhidharma metinleri Budist anlayışın gösterildiği felsefi yazılardır. Bu metinlere çeviri yaparken Türkçenin söz yapımı kuralları tüm derinliğiyle kullanılmıştır. Ancak özellikle birçok Budizm terimi, kişi adları, eser adları ve bölüm adları, yer adları Sanskritçe asıllarının Türkçe söyleyişle çeviride bırakılmıştır. Bu makalenin amacı da Abhidharma metinlerinden yola çıkılarak Budist inancına sahip Eski Uygurların yazıda kullandığı Sanskritçe sözcükleri dil-düşünce bağlamında Türk düşünce hayatı ile ilişkisini göstermektir. Çalışmada doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. *Abhidharmakośabhāṣya-Ṭikā Tattvārtha* metninde yer alan Sanskritçe sözcükler alfabetik sırayla incelenmiştir. Sanskritçe sözcükler, Masahiro Shōgaito'nun 2008 tarihli *Uighur Abhidharma Text: A Philological Study with Introduction* çalışmasındaki latin harfli transkripsiyonundan alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, dil, dilsel belirlemecilik, düşünce, Sanskritçe sözcükler

ABSTRACT

Turks have spread across a vast geography from ancient times to the present. Their traditions, lifestyles, language, and intellectual life are integral parts of their culture and play a significant role in defining Turkish identity. Each component reflects Turkish identity. Another significant element in revealing the identity of society is the way of life and thought. It shows language thoughts according to the assumptions of “linguistic determinism” in linguistics. According to this, every word in the language represents the thought system of the community.

Therefore, ideas are defined and concretised through words. Each word serves as a symbol of Turkish intellectual life. The adoption of Buddhism and Manichaeic beliefs marked a new concept in the Turkish thought system, particularly with the shift towards a sedentary lifestyle among the Uighurs. Turks with these new beliefs read and comprehend religious texts written in Chinese and Sanskrit. The Abhidharma texts are philosophical writings that demonstrate Buddhist understanding. During the translation, the word-making rules of Turkish were fully utilised. However, certain Buddhist terms, names of individuals, titles of works and chapters, and place names were retained in the Turkish pronunciation of their Sanskrit origins. The purpose of this article is to highlight the relationship between the Sanskrit words used by ancient Uighurs and Buddhist beliefs and Turkish intellectual life, based on the Abhidharma texts. The document review method was used in this study. Sanskrit words are examined in alphabetical order in *Abhidharmakośabhāṣya-Ṭikā Tattvārtha*. The Sanskrit words were sourced from the Latin-letter transcription of Masahiro Shōgaito's study of the Uighur Abhidharma Texts in 2008. **Keywords:** Old Uighur, language, linguistic determinism, thought, sanskrit words

EXTENDED ABSTRACT

This study embarks on an exhaustive exploration of the intricate interplay between societal dynamics and the evolution of thought within communities, with a specific focus on the Old Turkish language. Through a multidimensional lens, this study meticulously investigates the profound impact of Sanskrit on the linguistic development of Turkish, particularly within the realms of belief systems. The research endeavours to unravel the nuanced processes through which new words emerge within the Turkish lexicon, probing the dichotomy between organic linguistic evolution and intentional lexical contributions by individuals. At its core, this study grapples with the perennial question of whether language serves as a medium shaping human thought or if entrenched thought patterns, in turn, give rise to language.

The study begins by postulating that the expressive capability of language is fundamental to human cognition, positing that every thought and emotion finds its most accurate and accessible expression through language. At the heart of this linguistic exploration are words, the elemental building blocks of language, which serve to concretise abstract concepts in the realm of human consciousness. Grounded in a thorough examination of written texts, this research discerns and identifies words to unveil the prevailing thought patterns embraced by a specific community, shedding light on the intricate interdependence of language and thought.

Central to this study is the argument that language, with its structures and nuances, plays a pivotal role in shaping human perspectives and worldviews. Drawing inspiration from the early linguists who delved into the relationship between language and thought, this research systematically explores Abhidharma texts, a genre revered for its intersection of language and philosophy. Against the backdrop of Turkish civilisation, one of the world's oldest, the study contends that the Turks possess a rich cultural heritage deeply rooted in a profound connexion to nature and a distinctive worldview.

A significant segment of the research delves into the linguistic metamorphosis of the Old Uighur community, especially after their transition to a settled urban life influenced by Buddhism and Manichaeism. This thesis meticulously examines the integration of Sanskrit

into the Uighur written language, notably within the Abhidharma texts, seeking to unveil the intricate dynamics of its impact on Turkish thought and expression.

This study meticulously highlights the linguistic contributions of Sanskrit to the Turkish language, showcasing how Sanskrit words, particularly those embedded in Abhidharma texts, were seamlessly integrated into the fabric of the Uighur language. This assimilation of Sanskrit terms into the religious and philosophical discourse of the Turks serves as a compelling testament to the dynamic relationship between language and thought.

In exploring the cultural context of Turkish civilisation, the research elucidates the profound connexion between language, thought, and societal values. This study contends that as a living repository of cultural identity, language is not merely a tool for communication but a vessel that carries the collective wisdom, beliefs, and aspirations of a community. In this regard, the research delves into the linguistic kaleidoscope of the Turkish people, deciphering how words reflect the ebb and flow of historical, social, and philosophical currents.

Moreover, the thesis expands its inquiry into the philosophical underpinnings of Abhidharma texts, exploring how the intricate web of Sanskrit terms within these texts has shaped the philosophical landscape of Turkish thought. This study posits that the integration of Sanskrit terms into Turkish religious and philosophical discourse is not merely a linguistic phenomenon but a profound cultural exchange that has enriched the conceptual framework of Turkish intellectual traditions.

As the research unfurls the tapestry of linguistic evolution, it underscores the dynamic nature of language, emphasising its capacity to adapt and assimilate external influences. Sanskrit's assimilation terms into Turkish not only underscores linguistic adaptability but also mirrors the cultural openness of the Turks to diverse intellectual traditions. This study contends that this linguistic assimilation is not a one-sided process; rather, it exemplifies the reciprocal relationship between languages and cultures.

In conclusion, this study underscores the paramount importance of linguistic analysis in unravelling the complexities of thought evolution and the pivotal role that language plays as a reflective mirror of cultural and philosophical nuances within a community. The comprehensive examination of Sanskrit's influence on Turkish thought not only enriches our understanding of linguistic evolution but also contributes to a broader comprehension of the intricate tapestry of cultural interconnectedness. Through this scholarly endeavour, the research aims to deepen our appreciation for the profound ways in which language serves as a vessel for the transmission and preservation of thought across diverse civilisations and epochs. Ultimately, this study serves as a testament to the enduring dialogue between Sanskrit and Turkish, weaving together the threads of linguistic heritage and intellectual traditions in the rich tapestry of human civilisation.

1. Giriş

Sürekli değişen toplumsal olaylar, gelişme ve gerilemeler toplumların düşünce tarzını etkiler. Bilim, sanat ve inanç alanında kabul edilen görüşler de topluluğun düşünce tarzıyla birlikte dile kendini gösterir. Bu gösterimle oluşan yeni sözcükler, bazen doğal bir süreç içinde kendiliğinden meydana gelirken bazen de kişilerin somut uğraşı sonucu dile kazandırılır. Bazen de başka topluluk veya grupların düşüncelerimizin karşılığını bulan sözcüklerinden yararlanırız. Dil insanların düşünce sistemine mi etki eder yoksa insanlar kalıplaşmış düşünceleriyle dili mi yaratır? Bu soruya verilecek cevap elbette ki kesinlik arz etmeyecektir. Ancak dilin topluluk düşüncesiyle etkileşimli olduğu gerçek bir olgudur. Başka bir deyişle bir topluluğun düşünce yapısını onun dilinde, dolayısıyla dile ait sözcüklerinde görmek mümkündür. Günay Karaağaç da “*Dil, bilgi ve düşünce kelimeleri, ayrı ayrı bilgilerin adların olmayıp, aynı insan faaliyetinin ancak birlikte var olabilen görüntüleridir; bu yüzden bunlar arasında bir öncelik-sonralık ilişkisi düşünmek mümkün değildir. Birlikte vardılar veya yokturlar.*” (Karaağaç, 2017, s. 9) söylemiyle dil ve düşünceyi -bilgiyi de dâhil ederek- birlikte var olan bir yapı olarak göstermiştir.

İnsanın dili kullanma becerisi göz önüne alındığında zihinden geçen her türlü düşünce, kalpte oluşan her türlü duygu yine insanın kendini en doğru ve en kolay biçimde ifade edebileceği dil ile anlam kazanır. Bir düşünce sözcüklerle ifade edildiği zaman karanlıktan çıkar, kendini ispatlar. Dilin en temel yapı malzemesi de sözcüklerdir. Sözcükler zihnimizde oluşturduğumuz bir kavramı açıkça gösteren, dili kullanan kişilerce kabul edilen ses ve şekil sembolleridir (Üçok, 2004, s. 55). Yazılı metinlerden yola çıkılarak tespit edilen sözcüklerin varlığı, bizlere o topluluğun kabul ettiği düşünce hayatı hakkında bilgi verir. Başka bir deyişle sözcüklerin tespiti ile düşünce kalıpları ortaya çıkarılabilir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda Eski Uygurcada kullanılan Sanskritçe sözcüklerin dil-düşünce bağlamında Türk düşünce hayatına olan etkisi gösterilecektir. Yöntem olarak doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle dil ve düşünce arasındaki ilişki “dilsel belirlemecilik” hipotezine göre verilmiş, devamında genel Türk düşünce sisteminden bahsedilmiştir. Ardından Vasubandhu'nun *Abhidharmakośabhāṣya-Ṭīkā Tattvārtha* adlı eserine Sthiramati tarafından yazılan yorumunun Eski Uygurca versiyonunda geçen Sanskritçe sözcükler ortaya konulup bunların dile, dil vasıtasıyla da Türk düşünce şekline etkisi tartışılmıştır. Masahiro Shōgaito'nun latin harfli transkripsiyonlu metninden (2008) alınan Sanskritçe sözcükler incelenmiştir. Her bir sözcük çeşitli sözlüklerden tanımlanmıştır. *Abhidharmakośabhāṣya-Ṭīkā Tattvārtha* metni içinden seçilen örnek cümle bağlamı içinde, sözcüklerin anlamı verilmiştir.

2. Dilbilime Göre Dil ve Düşünce Arasındaki İlişki

Dil, düşünceleri ifade eden bir işaret sistemidir (Üçok, 2004, s. 67). İnsanların düşüncelerini aktarmasındaki ve başka insanlarla görüşmesindeki etkin bir araç, salt insanlık için geçerli bir sistemdir. Düşünce ise çıkarımlar yaparak kavramlar, şekiller ve önermeler arasında

bağlantı kurma (Akarsu, 1984, s. 114); bir bağlam oluşturarak zihni gerçekleştirme sürecidir. İnsanların yalnızca haberleşme aracı olarak çıkardığı ilk sesler dolayısıyla ilk sözcükler, zamanla düşünceleri de aktarır hâle gelmiştir. Dil, düşünceleri aktarmakla kalmayıp düşünceyi geliştirme hatta onu yaratma yoluna girmiştir (Erkman-Akerson, 2007, s. 31). Bu sebeple dil ile düşünce birbirini tamamlayan hatta birbiriyle var olan iki alandır. Tanrısal sözler olan logos kavramında da bu ikisi iç içedir. Konuşma ile düşünce, dolayısıyla sözcük ve düşünce birbirine bağlıdır. Dolayısıyla eski çağların dil anlayışında düşünce ile aynılaşıma vardır (Akarsu, 1984, s. 36).

Geçmişte birçok düşünür dil-düşünce arasındaki ilişkiye dair çıkarımda bulunmuştur. Eski Yunan filozof ve düşünürlerine göre dil ve düşünce arasında sistemli bir bağ vardır. Eflatun'a göre düşünce, dili şekillendirirken Descartes düşüncenin dilden önceki varlığına işaret eder. Locke, sözcükleri dış dünyadaki deneyimler sonucu oluşan düşüncelerin meydana getirdiğini savunur. Max Müller ise dili insanlara doğanın sunduğunu belirterek düşüncenin dille önemli bir bağı olmadığını ileri sürer (Vardar, 2001, s. 26-27). Platon düşünme ve konuşma eylemlerinin aynı şey olduğunu belirterek dil ve düşünceyi birlikte var eder (Aksan, 2015, s. 53). Aristoteles, sözcüklerin yalnızca alışkanlıklarla ilgili olduğunu belirtir (Erkman-Akerson, 2007, s. 66).

Her düşünce insan zihninde mutlaka bir dil mantığıyla yaratılır. O dili karşı tarafa duyurmak için sesleri kullanırız. Seslerin birleşimiyle de bir varlığı ya da kavramı işaret eden sözcükler oluşur. Düşünceyi göstermek için sözcüklere başvurmak en basit yöntemdir. Çünkü dil düşünce için bir araç değil, düşüncenin kendisidir (Karaağaç, 2017, s. 22). İnsan düşünce ile dili aynı anda var eder. Sese dökülmemiş her türlü algılayış ve düşünce, aslında kavramlaşmış bir dil sistemiyle zihin alanında kendine yer bulur. Zihindeki bu oluşumla da insanlar, dünyayı algılayarak kendi topluluğunun kültür ve yaşayışına uygun bir şekilde düşüncelerini anlamlandırır. İhtiyaç hâlinde de bunları sesle veya yazıyla dışa vurur. Topluluğun kendine ait işaret sistemi ortak bir düşüncenin ürünüdür. Başka bir deyişle dil, topluluğun düşüncesinin bir aynasıdır. Düşünceyi ifade eden bir işaret sistemi olan dile, gerekli görüldüğü durumlarda yeni sözcükler kazandırılır. Her yeni sözcük de dildeki yeni bir kavramı veya düşünceyi gösterir. Bir topluluğun düşünce sistemine ait sözcük, başka bir topluluğun dilinde bazen kendine yer bulabilir. Dilden kendinden var etmediği dış ögesi (Karaağaç, 2017, s. 43) olarak gösterilen yeni sözcükler, topluluk için yeni bir düşünce alanının göstergesidir.

Dili meydana getiren sözcükler, kullanıldığı topluluğun izlerini taşır; topluluk da kullandığı sözcüklere kendi özelliklerini atfeder. Yani her sözcük, ait olduğu topluluğun düşünce yapısını yansıtır (Bayraktar, 2006, s. 3). Örneğin savaşçı toplulukların dilinde savaşa ait sözcükler fazlayken muhafazakar dinî hayatı benimsemiş topluluklarda bu alana ait sözcükler fazladır. Bu sözcükler aslında belli bir düşünce sisteminin somutlaştırılmış hâlidir. Başka bir deyişle bir topluluğu tanımak için dilsel malzemeye bakmak önemli bir ölçüttür. Topluluk, ayrıca düşünce çerçevesi içinde sözcüklere özel yerler tahsis eder. Kendi eylemlerini, durumlarını, isteklerini, beklentilerini, duygu ve düşüncelerini kullandığı sözcükler temsil eder. Düşüncelerine sözcüklerle biçim kazandırır. Gerçek anlamda düşünebilmemiz için ve düşündüklerimizin bilince

varmamız için dile ihtiyacımız vardır (Erkman-Akerson, 2007, s. 33). Çünkü adlandıramadığımız her şey insanda bir bilinmezlik oluşturur. Bu da düşünmeyi engeller. Yine ifade edilmemiş her şey insanı savunmasız bırakır.

Yeni bir coğrafya, yaşam koşulları, inançlar, duygu ve düşünceler, uğraşlar yeni sözcükleri gerektirir. Çünkü bunların hepsinin birlikte ya da ayrı ayrı gerçekleşmesinin dile etkisi olduğu bir kesinliktir. Toplum bunları kendisi üretmez başka dillerden alırsa yeni sözcüklerin ihtiva ettiği anlamın ya tamamını ya da kendisiyle alakalı kısımlarını kullanır. Alınan sözcükler özel, cins, ayrıca özel bir alana ait sözcüklerse terim anlamı olabilir. Dış etkilerle hayatımıza giren sözcüklerin bir kısmı yazı diline girerken bir kısmı da halk diline yerleşir. Ancak halkın dilinde pek azı kullanılır (Üçok, 2004, s. 76). Türklerin düşünce sistemi de göçebe hayatın bir neticesi olarak başka düşünce yapılarından etkilenmiştir. Özellikle dinî inanç farklılaşması, bu etkilenmeyi zorunlu kılmıştır. Bu düşünceleri ifade etmek amacıyla bazen kendisi sözcük türetmiş bazen de ihtiyacı doğrultusunda başka dillerden sözcük almıştır. Böylece Türk düşünce hayatını somutlaştıran yeni dil malzemeleri olmuştur.

Düşünce, dile gereksinim duyar. Dil aracılığıyla bir anlam kazanır. Çevreden elde ettiğimiz her türlü soyut algı ile somut nesnelere düşünceyi oluşturan parçalardır. Bunların zihindeki görüntüsü de aslında dilin bir ürünüdür. Örneğin yağmurun bazen insana huzur vermesi ve bu duruma dair çıkarımlar düşünceyle ilgili anlamlı hâle gelir. Buradaki yağmur somut bir nesnedir, hissedilen huzur ise soyuttur. Zihin bu iki kavramı birleştirir ancak anlamlandırabilmesi ve bir çıkarım elde edebilmesi için sözcükler vasıtasıyla hem doğal hem de zorlu bir uğraş verir. Çevreden görüp öğrendiği göstergelere ait sözcükleri bir araya getirir. Böylece insan içinde bulunduğu durumu anlamlandırır.

Dil ve düşünce arasındaki ilişkiden bahseden ilk kişi Wilhelm von Humboldt'tur. Ona göre düşünceler dile bağlıdır ve her bir dil düşünce yoluyla dünyayı inşa eder (Leavitt, Çev. Gürlek, 2020, s. 128). Dil olmadan insan da olamaz (Akarsu, 1984, s. 20). Buradan hareketle dil olmadan insanı oluşturan toplum, toplumu gösteren düşünce de olamaz. Ayrıca dilin etkisi iki türdür. Dilin dış dünyadaki olguları düşünceye çevirmesi ilk etki türüdür. Yani dil tüm varlık dünyasını düşünmektedir. İkinci tür ise düşüncenin dil aracılığıyla bir anlam bulmasıdır. Biri, diğeri olmadan düşünülemez. En nihayetinde de düşüncenin gerçekleşmesi için dil gerekir. Başka bir perspektifle de dil, bir etkinliktir ve bu etkinlik için belli bir düşünce şekline ihtiyaç vardır. Modern dilbilimci Ferdinand de Saussure dünyayı algılayış biçiminde ve düşünce sisteminde dilin izleri olduğunu düşünmektedir. Önceden belirlenmiş düşünce diye bir şey olmadığını, her şeyin dilin kullanılmasıyla belirginleştiğini ifade etmektedir (Kabakçı, 2023, s. 28). Ayrıca ona göre dil sabit olmayıp süreklilik ilkesine göre şekillenir (Sakin, 2014, s. 12). Yani her yeni düşünce dilde yeni bir sözcük oluşturur. Saussure'den sonra dil ve düşünce arasındaki ilişki çağdaş dört temel görüş altında toplanmıştır. Birinci görüş Sapir ve Whorf'un ortaya koyduğu dilin düşünceyi belirlemesi üzerinedir. İkincisi Piaget tarafından ileri sürülen düşüncenin dili belirlediği görüşüdür. Üçüncü görüş Vygotsky'e ait olan her iki tarafın karşılıklı

olarak birbirini etkilediği düşünce üzerinedir. Dördüncüsü ise Chomsky tarafından kabul edilen dil ve düşünce arasında belirleyici bir ilişkinin bulunmadığı görüştür (Sakin, 2014, s. 3). Benjamin Lee Whorf dilin düşünce ve bilişle ilgili hipotezlerine dair araştırmalarıyla tanınan ünlü bir dilbilim araştırmacısıdır. Bir dilin, o dili konuşan kişilerin düşünce tarzını etkilediğini, şekillendirdiğini ileri sürmüştür. Ona göre düşünce zaten dille vardır ve dil de doğayı analiz eden, ilişki türlerini ve olguları ayırt eden, akıl yürütmeleri yapan, bilinç düzeyini kuran çok geniş bir sistemdir. Edward Sapir ve öğrencisi Benjamin Lee Whorf görüşlerini Sapir-Whorf hipoteziyle sunmuşlardır. Bu hipotez dilsel belirlemecilik, dilbilimsel görecelik, dilbilimsel determinizm, dilsel determinizm olarak çeşitli adlarla ifade edilir (Kabakçı, 2023, s. 18-33). Buna göre dil ve dil yapıları insanın düşünce ve hayata bakış açısını, dünyayı algılama biçimini belirler. Dil, konuştuğu toplumun izlerini taşır. Her dilin sahip olduğu bir dünya görüşü vardır ve bunlar “dil için birimi”ni oluşturmaktadır. Dil insanların algılamasını, düşünmesini biçimlendirir. Burada iki prensip vardır ki bunlardan ilki dilbilimsel determinizmdir. Bu prensibe göre dil düşünce şeklimizi belirler. İkincisi ise dilbilimsel göreceliktir. Burada da dilde dükümlenen ayrımlar herhangi bir dilde bulunmaz (Elmalı, 2014, s. 508). Dilbilimsel göreceliğe göre ayrıca bir topluluk herhangi bir amaç, ilgi veya ihtiyaç doğrultusunda farklı bir dilden sözcük aldığı zaman topluluk, sözcüklerle ilgili düşünceye yönelebilir. İster dilin kendi malzemesi olsun ister farklı bir dil malzemesi kullanılsın her şekilde ve şartta düşünce, dile bağlıdır. Bilişsel gelişimci Jean Piaget, her insanın doğuştan dil yeteneğine sahip olduğunu ayrıca çevre ve kalıtım ile dil yeteneğinin gelişip ilerlediğini savunur. İçinde yaşanan kültür, çevre, aile gibi dile maruz kalınan etmenler ve bu etmenlerin sahip olduğu düşünce tarzı dili şekillendirir. Psikolog Lev Semyonovich Vygotsky dil ve düşüncenin aynı ölçüde birbirini etkilediği görüşünü kabul eder. Düşünme ve konuşmanın farklı genetik köklere sahip olduğunu, birbirinden bağımsız bir şekilde geliştiğini, bir noktada birleşerek birbirlerinden beslendiklerini savunur (Sakin, 2014, s. 35-40). Noam Chomsky’ye göre ise dil maruz kalınarak öğrenilir (Kabakçı, 2023, s. 41). Ona göre dil, insanların sahip olduğu bir yetenektir ve her insanda mutlak surette yer alır. Zihinsel süreçlerin etkisi ve çevre etkileşimiyle dil kullanımı kazanılır.

Bahsedilen bu görüşlerden hareketle dilbilimin dil ile düşünce arasındaki ilişki üzerinde durduğunu mutlak surette söyleyebiliriz. Her bir görüş bu iki alanın birbiriyle ilgisinin olup olmadığını, bir ilgi varsa birbirlerini ne şekilde ve derecede etkilediğini araştırmıştır. Bu görüşler içinde diğerlerine oranla daha kabul edilebilir iki görüş bulunmaktadır. İlki Sapir ve Whorf’un ileri sürdüğü, dil malzemesinin düşünce yapısını belirlediği “dilsel belirlemecilik” görüşüdür. İkincisi ise dil ve düşüncenin birbirini yarattığı ve beslediğini savunan Vygotsky’nin görüşüdür. Dil insan zihninin algıladığı somut ve soyut her şeyi anlamlandırır, bir düzene sokar. Dolayısıyla düşünce yapısını da ya oluşturur ya şekillendirir. Sapir-Whorf hipotezine sunulan eleştiriler, özellikle farklı kültürlerle ait düşüncelerin dil yoluyla birbirine geçmesinin her alanda mümkün olmayacağı noktasında toplanmaktadır. Yani dilin düşünceyi etkilemesi kesinlik arz eden bir durum değildir.

Sadece anadilini konuşan bir insanın düşünce yapısı, ait olduğu çevre ile tarihi, kültürel yapının içerdiği yaşam deneyimiyle şekillenir. Farklı dilleri öğrenen, özellikle o dillerin çevre ve kültürüyle tanışan insanların düşünce şekilleri de farklılaşır. Her yeni dil ve bunların malzemesi insanda yeni düşünce kapılarını oluşturur. Toplulukların dillerini, bu dillerin yapılarını, hangi düşüncelere sahip olduklarını ve düşüncelerini aktarma biçimlerini yazılı belgelerden somut bir şekilde örnekleyebiliriz. Dilin düşünce sistemine yansımaları, etkisini görebileceğimiz en uygun yazı türlerinden biri felsefi metinler olan abhidharmalardır¹. Abhidharma dil ve felsefenin bir noktada buluştuğu düşünceler bütünüdür. Bu metinlerde kullanılan Sanskritçe sözcükler, Budist inancını benimsemiş Eski Uygurlar tarafından da kullanılmıştır. Budist terminolojiye ait veya bir yönden onunla ilgili Sanskritçe sözcükler sayesinde Türkler, inançlarını yaşarken bu sözcükler doğrultusunda düşüncelerini şekillendirmiştir.

3. Türk Düşünce Hayatı

Türkler, dünyanın en eski kavimlerinden biridir. Orta Asya bozkırında göçebe yaşamayan bir sonucu olarak kendi aileleri içlerinde kuvvetli bir bağ oluşturmuşlardır. Coğrafyanın ve törelerin büyük ölçüde şekillendirdiği Türk düşünce hayatında aile önemli bir konumdadır (Ökte, 1995, s. 18). Aileye bağlılık, devlete bağlılık sayılmış; aile düzenine, dirlik ve beraberliğine önem verilmiştir. Yılın belli dönemlerindeki hava koşulları, hayvanlar için yeni otlak temini veya savaş tehlikesi sebebiyle sürekli yer değiştirme Türk düşüncesini bozkır hayatı çevresinde şekillendirmiştir. Türkler düşüncelerini doğa üzerine yoğunlaştırmış; toprak, su, ağaç, hayvan, gök gibi neredeyse doğanın her varlığını kutsal saymışlardır. İnançlarına göre her şeye hâkim konumda olan Tanrı, doğanın her yerindedir ve belli bir şekli yoktur. Türk'ün tanrısı, her şeye sahiptir. Bu yüzden Türklerin düşüncesinde mükâfatlandırıcı ve cezalandırıcı bir yetkiye sahiptir. Ölümden sonra yaşamın başka yerde devam edeceği düşüncesi de Türklerin tanrı algısıyla ilgilidir. Beden varlığının şimdiki şekliyle yer aldığı dünya geçici ve karadır, sonsuz olan ölümden sonraki dünyadır (Ökte, 1995, s. 24). Böyle bir düşünce sistemi içerisinde yer alan Eski Uygurlar da farklı bir kültür dairesine geçtikten sonra bu düşünce yapısından yavaş yavaş farklı mecralara kaymaya başlamıştır. Eski Uygurlar yerleşik kültür ile Budizm ve Maniheizm inançlarıyla farklı bir düşünce alanındadır. Şehir yaşamının yerleşik kuralları, tarımla ilgilenme, farklı bir dinî öğretiyi savaşımlardan da uzaklaşan Eski Uygurlar yazı, sanat ve dinî düşünceyle yoğrulmuş bir hayat içinde yaşamışlardır.

Orta Asya gibi geniş bir coğrafyada göçebe, atlı kültürü içinde yaşayan Türkler için belli alanlarda ortak bir düşünce sisteminden bahsetmek mümkündür. Coğrafya koşulları, inanç, savaş kültürü, kahramanlık, özgürlük, at kullanıcılığı ekseninde bir Türk düşünce hayatı oluşmuştur. Türklerin kültüründe eşyalarını yanında taşımak, mala mülke önem vermek ve biriktirmek yoktur.

1 Budizm'in kutsal metinlerinin bir kısmı Pali dilinde yazılmıştır ve bunlar Pali Kanon olarak adlandırılır. Bu dille yazılan eserler Budist öğretiyi en doğru gösteren metinler olarak kabul edilir. Pali Kanon için Tripitaka yani üç sepet, üç taşıt terimi de kullanılır. Bu üç taşıt vinaya, sutra ve abhidharma'dır. Vinayalar manastır kurallarını, sutralar Buddha'nın vaazlarını, Abhidharmalar ise felsefi açıklamaları içeren metinlerdir (Yitik, 2005, s. 55).

Dışarıdan gelen tehlikelere karşı kendi içlerinde kuvvetli bir bağ oluşmuştur (Bobaroğlu, 2006, s. 75-76). Kapalı bir topluluk hâlinde yaşamanın neticesinde düşünce hayatına dışarıdan etki eden faktörler pek bulunmamaktadır. Orhun Yazıtları'nın diline bakıldığında Çince'den alınan sözcükleri görmekteyiz. Türklerin en yakın yabancı komşusu Çinlilerden alınan, Türk düşünce hayatına etki eden sözcüklerin sayıca varlığı oldukça azdır. Birçok özel ad ve unvanlar dışında Kültigin ve Tonyukuk yazıtlarındaki tüm sözcüklerin yabancı sözlere oranı %1'in altındadır (Aksan, 1997, s. 345). Üç büyük yazıttaki yabancı sözcüklere bakıldığında bunların çoğunlukla unvanlar, kişi adları ve kavimler olduğu görülmektedir (Ölmez, 1995, s. 227-228). Bu açıdan bakıldığında bile yabancı sözcüklerin özel adlarla sınırlı kaldığını ve bunların Orhun civarında yaşayan Türklerin düşünce hayatına dair yaptığı bir etkiden bahsetmek mümkün olmaz.

Türklerin İslamiyet dairesine girmesiyle Arapça ve Farsça sözcükler Türk dilinde kendini göstermiştir. Bu sözcükler yeni bir medeniyetin getirdiği ihtiyaç sonucu, bunlara karşılık üretilemeyen kavramlar için dilde kullanılmıştır. Sayılarının fazlalığı, Türklerin sadece inançla kalmayıp bu sözcüklere önem atfettiğinin bir göstergesi sayılabilir. Bu noktada da Arap-Fars kültürünün Türk düşünce hayatını daha çok etkilediğini söyleyebiliriz. İslami daireye giren Karahanlılar devrinde yazılan *Kutadgu Bilig*'de de yabancı sözcüklerin oranı %1,9'dur (Aksan, 1997, s. 345). Özellikle yeni inancın Türklerin ibadet şeklini, evrene ve tanrıya bakışını değiştirmesiyle birlikte düşüncesine yansıyan bir ihtiyaç sonucunda Arapça ve Farsçadan az sayıda yeni sözcükler alınmıştır. Devrin ilerleyen zamanlarında İslam düşünce sistemi yoğun olarak Türkler tarafından kabul edildiği için Arapça ve Farsça sözcük sayısında gittikçe artan bir düzeyde çoğalma yaşanmıştır.

Her dil bir topluluğun coğrafya, kültür, inanç, düşünce sisteminin bir yansımasıdır. Hepsi dile, en çok da sözcüklerin oluşumuna veya varlığına katkıda bulunur. Topluluklar arasında etkileşim içinde olan insanlar da birbirlerine birçok katkıda bulunur. Her topluluk veya insan, kendisinden farklı düşünce yapılarından etkilenir, onlardan farklı şeyler öğrenir; öğrendiklerini zihin süzgecinden geçirerek kendi diliyle düşünür ve ifade eder. Bu ifade edişte eksik kaldığı noktada alıntı veya yabancı terim yoluyla dış ögelere başvurur. Türkçe geçmişten günümüze çeşitli zorunluluk, ihtiyaçlar sebebiyle Çince, Toharca, Sanskritçe, Soğdca, Tibetçe, Farsça, Arapça, Rusça, Ermenice, Macarca, Fince, Romence, Bulgarca, Sırp-Hırvatça, Çekçe, İtalyanca, Arnavutça, Yunanca, lehçe, Fransızca, Almanca, İngilizce gibi dillerden sözcük alma yoluna girmiştir (Karaağaç, 2017, s. 154-155). Her bir dil ayrı ayrı Türk diline katkıda bulunmuştur. Türklerin, geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmesi dolayısıyla farklı inançlara dair sözcükler Türk dilinde belki de en çok ihtiyaç duyulan yapılar olmuştur. Budizm, Maniheizm ve İslamiyet gibi büyük bir sözcük ve terim dünyasına sahip sözcüklere karşılık Türkçede söz yapılamadığı durumlarda alıntılama yoluna gidilmiştir (Karaağaç, 2017, s. 138).

Türkçeyi etkileyen bu dinlerden biri olan Budizm, bugünkü Hindistan sınırları içerisinde doğan Siddhartha Gautama'nın kendi benliğinden uzaklaşarak tam bir aydınlanmaya kavuşmasının sonucu onun peşinden giden insanlarca oluşturulan bir inanç sistemidir. Bu

sistemin iki ana kolu olan Hinayana (küçük taşıt) ve Mahayana (büyük taşıt)'nın kurucusu sayılan, Sakyamuni olarak da çağırılan Buddha, bir tanrı olarak görülmektedir (Schmidt-Glinterz, 2021, s. 23). Onun tek amacı yaşamla birleşik olan ıstıraptan kurtulmaktır (Güngören, 2009, s. 85). Buddha'nın öğretisi ıstıraptan kurtulmak ve her şeyin geçiciliği üzerine kuruludur. Bu ikisini kabul eden insan için tüm karışıklık kaybolur ve tek gerçek hedef olan Nirvana (kurtuluş)'ya ulaşılır. Buddha, dünyanın karışıklığından çıkış yolunu *dharma* olarak tanımladığı, Budizm'in tüm çeşitliliğini oluşturan gerçeği bilme öğretilerinde gösterir (Schmidt-Glinterz, 2021, s. 25). Kurtuluş için de cemaat ve öğretilere mutlak ihtiyaç duyulur. Bazı Köktürk kağanlarının Budist olmasının (Güngören, 2009, s. 163) yanı sıra Budizm'in Türkler arasında esas varlık gösterdiği taraf Eski Uygurlardır. Türklerin yerleşik hayata geçen ilk boyu olan Eski Uygurlar bu hayata geçmenin dile olan etkisini de ortaya koydukları eserlerde gösteren ilk Türk halkıdır.

Eski Uygurların yerleşik bir şehir yaşamına geçmelerinden sonra gelişen Eski Uygur yazı dili, özellikle Maniheizm ve Budizm ile ilgili Çince, Soğdca ve Sanskritçeden çevrilen eserlerde kullanılmıştır. Sanskritçe ise, özellikle Budist Uygur sahasında kendine yer bulmuş bir yazı dilidir. Hece yazısı sistemiyle oluşmuş fonetik bir yazı olan Sanskritçe bir dönem Eski Hintçe edebî eserlerinde kullanılan, sonradan bütün milletin şehirli, bilgi sahibi, eğitilmiş kişilerince kullanılan bir yazı sistemidir (Üçok, 2004, s. 148). Hindistan'da bu dil, kendilerini Āri olarak adlandıran din adamları ve soylular tarafından kullanılmıştır (Kaya, 2006, s. 7). Özel bir alanda görülen hâkim bir dil olması sebebiyle Budist Uygurlar tarafından ilgili metinlerde sıkça kullanılmıştır (Güngören, 2009, s. 165). Yani dilin kelime anlamı² itibariyle de özel alanlarda görülmüş, günlük konuşma dili olarak kullanılmamıştır. Sanskritçe, edebî bir dildir. Sanatçı ve bilginler duygularını özellikle düşüncelerini edebî dille ifade ederler (Üçok, 2004, s. 169). Budist inancı bu dil vasıtasıyla kendi anlayışını, değerlerini, kurallarını, evrene ve insana bakışını, hayatı algılayışını ve düşünce yapısını Hindistan sınırları dışına çıkarmış; uzak ülkelere ve topluluklara götürmüştür. Bu durum, kendisini anlattığı bu dile ait sözcüklerin başka dildeki yazılarda kullanılma gerekliliğini doğurmuştur. Budizm'i benimseyen Eski Uygurların dilindeki Sanskritçe sözler, daha çok söz konusu inancın terminolojisine aittir (Karaağaç, 2017, s. 169).

Düşünce sistemini etkilemesi bakımından Türk diline katkıda bulunan dillerin en başta gelenlerinden biri Sanskritçedir. Eski Uygur metinlerinden olan Abhidharmalarda da Budizm'e ait Sanskritçe sözcüklerin yazı dili olarak kullanıldığı görülmektedir. Yeni bir inanç dairesine girip bunu hayatına tatbik etmek isteyen Eski Uygurlar, kendileri için yeni bir alan olan Budizm'e yine kendi dillerinden türettikleri sözcüklerin yanında bazı Budist terimlerini de Sanskritçe aslıyla ve Türkçe söyleyişle yazılarında kullanmıştır. Çünkü bu dil, özellikle ruhban sınıfının himayesinde ve kullanımında olduğu için başka dillere ait metinlerde de çokça saygı gösterilerek kullanılmıştır. Bir dönem din adamları haricinde kullanılması yasak olup bu dile için özel bir hürmet gösterilmiştir (İtil, 1963, s. 5). Sanskritçe düşünce evreni geniş,

2 Sanskrit "arınmış, düzeltilmiş, hiç eksiği olmayan, mükelleştirilmiş" (Kaya, 2006, s. 7).

çok katmanlı, entelektüel seviyesi yüksek insanların çok anlamlı ve zengin düşüncelerini göstermek amacıyla kullanılmıştır. Abhidharmalar da bu yüksek düşüncenin bir ürünüdür. Eski Uygurlar, hem Sanskrit özel adların ifade ettiği kavramı bozmamak hem de bazı cins adların ihtivasındaki anlamdan uzaklaşmamak için Sanskrit sözlerini kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu dil malzemesinin en çok kullanıldığı eserlerden biri de *Abhidharmakośabhāṣya-Ṭkā Tattvārtha*'dır. Eser, Budizm'in iki ana kolundan biri olan Hinayana'dan en fazla metin aktarımı yapan *Sarvāstivāda* okulunun yorumlarını sentezleyen Vasubandhu'ya ait bir metindir (Schmidt-Glintzer, 2021, s. 46). Eserde mantık düzleminde çeşitli benzetmeler yapılmış, Budizm'deki temel öğretiler felsefi açıklamalar ve yorumlarla yapılmıştır (Yitik, 2005, s. 58). Yorumlar da önemli okulların üstatlarının cevapladığı sorular üzerinden şekillenmiştir. Dili Hindistan'ın eski zamanlarında hem dinî hem de felsefi alanların ifadesinde kullanılan Sanskritçedir.

Farklı toplulukların ticarî alışverişler, siyasî anlaşmalar, yerleşim yeri yakınlığı, kültürel yakınlık gibi sebeplerle birbirlerinin dillerinden etkilenmeleri olağandır. Türkler de göç eden bir toplum olmaları ve ticari faaliyetlerin yürütüldüğü bölgelerde dolaşmaları vasıtasıyla birçok kültürle tanışmıştır. Süreç içerisinde de bu kültürlerin düşünce yapılarını öğrenmiş ve ifade gücüne farklı kültürlerin sözcüklerini eklemiştir (Yılmaz, 2004, s. 128). Budist kültürün terminolojisine hâkim Sanskritçe de başta belirli alan ve kişilere ait özel adlarıyla; inancın, ekollerin, cemaatlerin düşünce yapılarını gösteren cins adlarıyla Türkçenin söz varlığını zenginleştirmiştir. Türk düşünce sisteminin felsefi bir alanda kendisini göstermesine yardımcı olmuştur.

Humboldt sözcük ve kavramı dilin bütünü içindeki yeri bakımından inceler (Akarsu, 1984, s. 30). Bir sözcük bir topluluğun kendi dili içinde yer alabilir, çeviri yoluyla başka bir dilden alınabilir ya da başka dilden direkt alınarak topluluğun kendi ses bilgisine uygun hâle getirilerek kullanılabilir. Her ne şekilde olursa olsun sözcükler topluluk dili içinde yer aldığı için o topluluğun düşüncesini ifade etmede bir araç olarak kullanılır.

Düşünce ve duygularımızın ses yoluyla şekillenip anlam kazandığı dilde bazen melez sözcüklere rastlanabilir (Vardar, 2001, s. 21). Farklı yapılarla sahip dillerin, birbirlerine yeni yapılar kazandırmasıyla bu melezlik yaratılır. Komşu topluluklardan alınan sözcüklerin sayıca fazla olmasıyla melez bir dil (pidgin/creolized languages) oluşur (Karaağaç, 2017, s. 140). Alınan her yeni sözcüğe başta ses olmak üzere anlam değişikliği de eklenir. *Abhidharmakośabhāṣya-Ṭkā Tattvārtha*'yı incelediğimizde Sanskritçeden alınan bu tarz sözcüklerin Türkçe sesletimine uygun olduğunu, bazı sözcüklerde de anlam daralması veya değişmesi olayının gerçekleştiğini görmekteyiz.

4. Sanskritçe Sözcükler

4.1. Özel Adlar

Bir varlığa, bölgeye, alana, kişiye has olan bir sözcük alanıdır. Aksan'a göre özel ad "tek bir kişiyi, belli bir canlı ya da cansız varlığı, bir düşünce ya da belli bir yeri yaratan ad" olarak

tanımlanmıştır (2015, s. 92). Sözcük türleri içerisinde kurallı bir sınıfı yoktur. Sadece dilin sahip olduğu malzemenin değişik bir kategoride kullanılmasıyla oluşur. Her özel adın da aslında genel ad dünyasında mutlaka bir karşılığı olduğu düşünülmektedir (Karaağaç, 2017, s. 55). Başka dillerde genellikle bir karşılığı bulunmadığı için mevcut dilde dış öge olarak kalır ve çevirisi yapılmaz. *Abhidharmakośabhāṣya-Ṭīkā Tattvārtha*'da geçen Sanskritçe özel adların Türkçe söyleyişe uygun olarak yazıya aktarıldığını görmekteyiz.

• **abidarmakoş** 'Vasubandhu'nun şastrasının adı, kutsal metnin adı' < Skr. *abhidharmakośa* (MW: 63, UW: 36, WILKENS: 1).

tutulurlar üçün antaki yeg yöriüglar añar y(i)me tayaklıg üçün. moni ukıtmış ol abidarmakoş tēp at üze tēp 'oradaki en yüksek manalar kavrandığı için ve (tüm yorumlar) ona dayalı (olduğu) için bunu *Abhidharmakośa* denilen ad ile açıklamıştır' (9a 7-9)

• **abidarmaharday** 'Abhidharma'daki bir metnin başlığı' < Skr. *abhidharmahardaya* (WILKENS: 1).

kaltı darmaviçayeniñ şastırı abidarmaharday atl(i)g şast(i)rta sözlemiş ol '(Üstat Vasubandhu bunu) Dharmavijaya öğreti kitabı (ile) *Abhidharmahardaya* adlı öğreti kitabında bu şekilde ifade etmiştir' (94a 8-10)

• **agam** 'temel metinler, nikāya, Tripitaka'nın birinci bölümü' < Skr. *āgama* 'geleneksel bir öğreti veya metin' (MW: 129, EDG: 88, UW: 62, WILKENS: 16).

sudur tēp tört agamlarta turup kayu oronta tutulur 'vaaz metni ise *Āgama*'daki hangi yerde anlaşılır' (82a 1)

• **anant** 'Buddha'nın en sevdiği öğrencisinin adı, inancı ve fedakârlığı temsil eden kişi' < Skr. *ānanda* 'Buddha'nın tanınmış bir öğrencisi, Śuklodana'nın oğlu' (MW: 139-140, EDG: 96, DTS: 43, UW: 130, WILKENS: 47).

kaltı t(e)ñri burhan y(a)rıkamış ol anantka 'Tanrı Buddha *Ānanda*'ya şu şekilde buyurmuştur' (79a 11-12)

• **anīyadavarg** 'Udānavarga'nın bir bölümünün başlığı' < Skr. *anīyatāvarga* (UW: 145, WILKENS: 51).

inçe kaltı ayagka tegimlig tarmadirate bahşı ne y(i)me yıgmış teg anīyadavargda ulatlarıg udan şlok üze tēp 'şöyle ki saygıdeğer Üstat Dharmatrāta'nın yine Udāna mırsası yoluyla *Anīyatāvarga* dışındakileri topladığı gibi' (71b 4-6)

• **anuşayakoş** 'Abhidharmakośa'nın 5. bölümü' < Skr. *anuśayakośa* (MW: 39, EDG: 35, UW: 158-159, WILKENS: 54).

adın tarıkmadukı erser anılayu ok atı bolur badaçı tēp kaltı anuşayakoşda karıkda sözlemiş ol "'bitirmediği diğer (ihtiraslar) ise adı tamı tamına "bağlayıcı" olur" diye bu şekilde *Anuśayakośa*'da, *kārikā*'da açıklamıştır' (107a 6-7)

• **arçune** 'bir kahramanın adı' < Skr. *arjuna* 'Hastināpura kralının adı' < = Pali *ajjuna* (MW: 90, EDG: 66, DTS: 51, UW: 177, WILKENS: 58).

luu tétimlig tēp kavırıp kēterip naga ujjikin tek sōzleser arçune tēp y(i)me ök bililür ‘ejderha cesaretli şeklinde söz öbeği oluşturup₂ nāga hecesiyle tek (olarak) söylenirse Arjuna diye de bilinir’ (109a 4-5)

- **aryataze** ‘bir bilgenin adı’ < Skr. *āryadāsa* (MW: 152, WILKENS: 70).

aryataze bahşınınu kayu sōzlemişi antag umaz ‘Üstat Āryadāsa’nın söylediği hangi (şey) bu şekilde yapılamaz’ (104b 8-9)

- **asankē** ‘sayısız, çok, Asaṃkhyeya (çağı)’ < Skr. *asaṃkhyeya* (MW: 118, EDG: 82, DTS: 59, UW: 224-225, WILKENS: 71).

atı kötrülmüş körip üç asankē kalpda taş ünmiş bo kişinin az k(i)ya edgülig yiltızının barın erü erü taplap evdin barkdın üntürüp. erü erü şlok sōzleyür y(a)rlıkadı inçe tēp ‘Adı Yüceltilmiş üç Asaṃkhyeya kalpayı görüp dışarıya çıkmış bu kişinin azıcık iyilik temelinin varlığıyla bunun üzerine evden₂ yavaş yavaş₂ ayrılmasını isteyip (bunu) mısradı söyleyerek şöyle buyurdu’ (31a 3-5)

- **asimarta** ‘bir öğretmenin adı’ < Skr. *asmṛta* (WILKENS: 73).

<asimarta> atl(i)g açarı tsopinın kıltım ‘Asmṛta adlı üstad(in) müsveddesinden oluşturdum’ (1a 8)

- **asure** ‘bir iblis, şeytan’ < Skr. *asura* (MW: 121, DTS: 61, UW: 236, WILKENS: 74-75).

ulatı alku t(e)ṅriler yekler asureda ulatılar neṅ umazunlar emgetgeli ‘ayrıca tüm tanrılar (ve) şeytanlar, Asura varlığından başka (bir şeye) hiçbir şekilde acı çektiremezler’ (48a 5-6)

- **aviş** ‘sekizinci büyük cehennemın adı, en büyük cehennem’ < Skr. *avīci* ‘cehennem’ (EDG: 78, DTS: 69, UW: 279, WILKENS: 83-84).

tınl(i)glar üstün bavagirtın altın aviş tamuka tegi. tegzinü tulınu ajunlarta tugumlarta tugar ölür üçün üküş telim anın sōzlemişi ol tınl(i)g tēp ‘canlılar, üstte Bhavāgra’dan altta Avīci cehennemine kadar (yeni) yaşam biçimlerinde₂ (ile) dolaşarak₂ çokça₂ doğup ölmeleri dolayısıyla “varlık” şeklinde dile getirilmiştir’ (40a 3-5)

- **bagavan** ‘yüce kişi’ < Skt. *bhagavān* (WILKENS: 136).

burhan atı kötrülmüşde öṅi kentü atın alku tōzünlerte yok üçün bu altı türlüğ yörügler. anın atamış atı kötrülmüşig bagavan tēp ‘bu altı çeşit yorum hiçbir soyluda olmadığı için adı yüceltilmiş Buddha’dan farklı olarak kendi yüce (olan) adını, Bhagavan diye isimlendirilmiştir’ (18b 1-3)

- **bavagir** ‘(Budist kozmolojide) bir göğün adı, kâinatın en yüksek noktası, varlığın ve evrenin en yüksek noktası’ < Skt. *bhavāgra* ‘evrenin en yüksek noktası, varlığın sınırı’ < = Pali *phavagga* (MW: 749, EDG: 407, DTS: 89, WILKENS: 151).

bkz. aviş

- **bimbasare** ‘bir Hint hükümdarının adı’ < Skr. *bimbasāra* ~ *bimbisāra* ‘Buddha zamanında Magadha’nın bir kralının adı’ (MW: 731, EDG: 400, WILKENS: 176).

bimbasare tēp monı sōzleyür korkınçig uruṅut tēp ‘Bimbisāra (adı ile) “korkunç komutan” kastedilir’ (109a 6-7)

- **buda** ‘Buddha’ < Skt. *Buddha* (DTS: 120, WILKENS: 195).

buda burhan tēp tēmişi erser bar anta iki türlüg yörügler eñ ilki tuyunmuş odunmuş tēp yörüg ol. ikinti açılmış yarılmış tēp yörüg ol ‘Buddha₂ diye ifade edilen (sözcükte) ise birincisi₂ “uyanmış₂”, ikincisi “ortaya çıkmış₂” (olmak üzere) iki türlü anlam vardır’ (17b 5-7)

- **darmadiné** ‘bir rahibenin adı’ < Skr. *dharmadinnā* ‘Śakyamuni’nin bir öğrencisi’ < = Pali *dharmadinnā* (MW: 511, EDG: 278, WILKENS: 244).

ol darmadiné ş(a)mnanç bo iki abipirayka tayaklıgın. kékinç bérmiş ol ‘Rahibe Dharmadinnā, bu iki izaha dayanarak cevap vermiştir’ (114a 14-15)

- **darmas(i)kandapat** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *dharmaskandhapāda* ‘Buddha öğretisinin bir parçası’ (MW: 511, EDG: 281, WILKENS: 245).

darmasikandapat şast(ı)ıg ayagka tegimlig m(a)hamodgalayane arhant yaratmış erür 又³ *ujikinte yanloksıg turur* ‘*Dharmaskandhapāda* öğreti kitabını saygıdeğer aziz Mahāmaudgalyāyana meydana getirmiştir, ifadesi yanlış gibidir’ (71a 1-3)

- **darmatirate** ‘bir öğretmenin adı’ < Skr. *dharmatrāta* ‘bir öğretmenin adı’ (MW: 511, EDG: 278, WILKENS: 245).

kaltı darmatirate bahşınıy yaratmış abidarmaharday atl(ı)g şastırınta yöre anı sözlemiş ol ‘Üstat *Dharmatrāta*’nın oluşturduğu Abhidharmahardaya adlı öğreti kitabında açıklayarak bu şekilde ifade etmiştir’ (94a 11-12)

- **darmaviçaye** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *dharmavijaya* ‘adalet ve erdemin zaferi’ (MW: 512, WILKENS: 245).

bkz. abidarmaharday

- **daşa’udar** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *daśottara* (WILKENS: 245).

bar sudur y(i)me ök yörüg éyin sañgit kılmuş ço ‘agamtaki daşa’udar sudurta ulatılar erür ‘açıklama doğrultusunda ortak oluşturulan mevcut vaaz metni de *Ço ‘agam*’daki Daśottara öğretisi kitabından başkadır’ (75a 7-8)

- **devaşarme** ‘bir arhantın adı’ < Skr. *devaśarman* (MW: 494, EDG: 271, WILKENS: 245).

vidyanakayap(a)t şast(ı)rıg devaşarme arhant yaratmış erür ‘Vijñānakāyapāda öğretisi kitabını aziz *Devaśarma* meydana getirmiştir’ (70b 15-71a 1)

- **devatate** ‘Buddha Śākyamuni’nin muhalifinin adı’ < Skr. *devadatta* ‘Ananda ve Upadhāna’nın kardeşi, Śuklodana’nın oğlu, Buddha’ya düşman bir akrabası’ (MW: 493, EDG: 271, WILKENS: 247).

bar antag oronta yintem sözlemişi 達多⁴ tade tēp inçip bililür devatate ertüki tēp ‘diğer taraftan o yerde, sadece “tade” diye söylendiğinde (onun) *Devadatta* olduğu bilinir’ (113b 10-11)

- **eka’udar agam** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *ekottarāgama* ‘bir bodisatavın öğretilerinin yer aldığı metin’ (MW: 230, EDG: 154, WILKENS: 252).

3 又 yòu: bununla birlikte; yine, tekrar, da; tıpkı, aynen (G. 13427).

4 達多: *dá duō* ‘çok zeki’

達 dá: geçmek, nüfuz etmek; zeki; başarılı (G. 10473); 多 duō: çok, çok fazla (G. 11302).

netegin bilgeli bolur ertmişin aşmışın kamağ tözünlerte tēp tēser anın eka'udar agamda sözlemiş ol ““(onun) bütün kutsal topluluklarda daha kutsal olduğu nasıl bilinmelidir” diye sorulduğunda *Ekottarāgama*'da anlatmıştır’ (14b 3-5)

• **estiramati** ‘bir Budist yazarının adı’ < Skr. *Sthiramati* (MW: 1265, EDG: 611, UW: 235, WILKENS: 124).

estiramati bahşı kēkiñç bēri sözler. kēnki sēzikig tuda bolur bilgeli ‘Üstat *Sthiramati* cevap vererek konuşur: önceki soruyu dikkate alarak bilmek gerekir’ (138b 11-12) DEĞİŞTİR.

• **gavdam** ‘bir soyun adı’ < Skr. *gautama* < = Pali *gotama* ‘Buddha’nın takipçisi olmayanlar tarafından ona verilen ad’ (MW: 369, EDG: 218, WILKENS: 273).

yene kaltı braman ayıtdukda atı kötrülmüşke inçe tēp gavdama yēr kayu tayaklığın inçip turur tēp atı kötrülmüş kēkiñç bēri sözlemiş ol ‘şöyle ki *brāhmaṇa*, Adı Yüceltilmiş’e “ey *Gautama*, yer neye dayanarak var olur” diye sorduğunda Adı Yüceltilmiş şöyle cevap vermiştir’ (103b 13-15)

• **gunamati** ‘bir Budist öğretmenin adı’ < Skr. *guṇamati* ‘bir Bodhisattva’nın adı’ (EDG: 212, MW: 357, WILKENS: 276).

şastrakare vasubandu bahşıka ulatı m(e)niñ öz bahşım gunamati bahşıka y(i)me ‘Üstat Śāstrakāra Vasubandhu’ya ve benim kendi üstadım Üstat *Guṇamati*’ye de (saygıyla eğilirim)’ (1a 12-13)

• **iñanakoş** ‘Abhidharmakoşa’nın yedinci bölümü’ < Skr. *jñānakośa* ‘bilgi’ (MW: 426, EDG: 244-245, WILKENS: 308).

bilge bilig tarkarmak ugrınta nizvanılarıg tēmin ök uyur üçün bulgalı kutug tēp anın basa ukutmuş ol. ol iñanakoşug ‘bilgelik,, ihtirasları yok ettiğinden dolayı mutluluğu hemen buldurur” diyerek böylelikle *Jñānakośa*’yı sonra açıklamıştır’ (2b 9-11)

• **iñanaparastan/ıyanaparastan** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *jñānaprasthāna* ‘bilgi metodu’ (MW: 426, EDG: 245, WILKENS: 308).

iñanaparastan vaybaştı ulatı şast(i)rlartakı şast(i)r yaratguluk tıtagı. barça y(i)me antag ok erür ‘*Jñānaprasthāna* (ve) *Vaibhāṣa*’dan dışında öğretici kitaplarındaki öğretinin oluşturulma sebebi de tam böyledir’ (10b 2-3)

• **inrayakoş** ‘Abhidharma’nın ikinci bölümünün adı, duyu organlarının sınıflandırılması’ < Skr. *indriyakośa* ‘duyuların gücü’ (MW: 115, EDG: 167, WILKENS: 307).

kaltı inrayakoşda tört basutçılartakı teg estiramati bahşı sözler ‘öyle ki tört yardımcı (bölümünde olduğu) gibi *İndriyakoś*’ta (da) Üstat *Sthiramati* konuşur’ (104b 7-8)

• **işvare** ‘bir tanrının adı, bir Budist yazarının adı’ < Skr. *īśvarā* ‘Tanrı, yüce varlık, bir Bodhisattva’nın adı’ (MW: 171, EDG: 117, WILKENS: 314).

barça işvare t(e)ñriniñ aña bilge bilig bērmeki tıtagınta tēmin ök uyurlar tugurgalı ukmakıg tēp ‘hepsi, Tanrı *Īśvarā*’nın ona bilgeliği₂ vermesi sebebiyle hemen kavrayışı ortaya çıkarabilirler’ (139a 14-15/139b 1)

• **iyanaḥkoṣa** ‘Abhidharmakoṣa’nın yedinci bölümü’ < Skr. *jñānaḥkoṣa* ‘bilgi’ (MW: 426, EDG: 244-245, WILKENS: 308).

kimler köñülün yığınsarlar. uyurlar bilgeli çın kértü yörügüg tēp. anın iyanakoṣda kēn sözlemiş ol. ol samapadikoṣug “‘her kim dikkatini bir noktaya toplarsa doğru₂ yorumu bilebilir” diye böylelikle *Jñānaḥkoṣa*’da o Samāpattikoṣa’yı genişçe söylemiştir’ (2b 14-15/3a 1)

• **kadyanapudre** ‘bir arhantın adı’ < Skr. *kātyāyanaputra* (MW: 270, EDG: 176, WILKENS: 319).

montada ulatı şast(ı)rlarıg atı kötrülmiş. nirvan bulmuşda kēn kadyanapudreda ulatı şiravaklar yaratmış erür ‘bunun dışındaki öğreti kitaplarını, Adı Yüceltilmiş Nirvāṇa’yı bulduktan sonra *Kātyāyanaputra* ve öğrencileri oluşturmuştur’ (78a 9-11)

• **kadyayane** ‘bir arhantın adı’ < Skr. *kātyāyana* ‘Kati’nin soyundan gelen’ (MW: 270, EDG: 176, WILKENS: 319).

şariputre erür tēp tēmiş pratñiyapdipat şast(ı)rıg ayagka tegimlig kadyayane arhant erür ‘Şāriputra’nın dediği gibi, Prajñaptipāda öğreti kitabını (meydana getirence) saygıdeğer aziz *Kātyāyana*’dır’ (71a 3-4)

• **kakadantaparikṣ** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *kākadantaparikṣā* (WILKENS: 320).

yene bar yaratmış şast(ı)r artı asıgsız tususuz 如相鴉齒論等⁵ kaltı kakadantaparikṣ şast(ı) rta ulatılar erür ‘yine oluşturduğu öğreti net bir biçimde yararsız(dır)₂, dahası *Kākadantaparikṣā* öğretisinde diğerleri (de) bulunur’ (66a 9-10)

• **kapile** ‘bir kâhinin adı, bir rahibin adı’ < Skr. *kapila* ‘eski bir bilgenin adı’ (MW: 250-251, EDG: 167, WILKENS: 332).

birök t(e)ñri burhan y(a)rlikamamış erser abidarımıg yok erser üç agılıklar ne üçün t(e)ñri burhan ukıdu kapile toyınıg sözledi ‘eğer Tanrı Buddha üç hazine (içindeki) Abhidharma’nın olmadığını buyurmadıysa niçin Tanrı Buddha açıklayarak Rahip *Kapila* (hakkında) konuştu’ (83a 11-12)

• **karmakoṣ** ‘Abhidharmakoṣa’nın dördüncü bölümü’ < Skr. *karmakoṣa* (WILKENS: 338).

kılınçig tugurtaçı basutçı erser kaltı èyin yatdaçılar erür tēp anın karmakoṣda kēn sözlemiş ol anuşayakoṣug “‘demek ki davranışı oluşturacak yardımcı (neden) ise ruhi yatkınlıktır” diye bu şekilde sonra *Karmakoṣa*’da Anuşayakoṣa’yı söylemiştir’ (2b 2-4)

• **kaşip** ‘bir Buddha’nın adı’ < Skr. *kāśyapa* ‘eski bir Buddha’nın adı’ (MW: 265, EDG: 181-182, WILKENS: 342).

kapile erser önre kaşip t(e)ñri burhan ödinte bar erti ‘Kapila ise Tanrı Buddha *Kāśyapa* zamanında vardı’ (83a 14-15)

5 如相鴉齒論等: *rú xiàng yā chí lùn děng* = *kaltı kakadantaparikṣ şast(ı)rta ulatılar erür* ‘dahası *Kākadantaparikṣā* öğretisi gibi diğerleri’

如 *rú*: genel, normal, aynı düzendeki şeyler, gibi, benzer (G. 5668); 相 *xiàng*: karşılıklı; görünüş; ilgili; her biri (G. 4249); 鴉 *yā*: karga türleri için kullanılan eski bir söyleyiş (G. 12808); 齒 *chǐ*: diş (G. 1989); 論 *lùn*: Budist öğretisi metni, teori, değerlendirme, felsefe (G. 7475); 等 *děng*: benzer, eşit, eş; aşama (SH. 384).

• **kaşmir** ‘Hindistan’ın kuzey bölgeleri, Kaşmir’ < Skr. *kāsmīra* ‘bir başkent’ (MW: 265, EDG: 181, DTS: 289, WILKENS: 342).

kaşmir elliğ *vaybaşikêlig bahşılarnıñ yörügi üze yörüg tözi uz bütmiş ukulmuşda* ‘Kāsmīralı Vaibhāşika ekolüne mensup üstatların yorumu üzere (ortaya çıkan) açıklamanın esası, anlaşılardan iyi tamamlanmış’ (12a 8-9)

• **koş/koş** ‘Abhidharmakoşa’nın bir bölümü’ < Skr. *koşa* ‘kap, kılıf, çerçeve’ (MW: 314, WILKENS: 392).

monta bar iki türlüğ yörüğler. eñ ilki abidarimniñ yörügi ikinti koşniñ yörügi (erür) ‘burada iki türlü anlam var: birincisi₂ Abhidharma’nın izahı, ikincisi *Abhidharmakoşa*’nın bir bölümünün izahıdır’ (53b 7-8)

• **koşavarti** ‘Abhidharma tefsiri, bir öğretinin başlığı’ < Skr. *koşavrtti* (WILKENS: 397). *ıyanapasdan bolur yörgülük. koşavarti bolur yöртеçi* ‘Jñānaprasthāna açıklanmıştır, *Koşavrtti* açıklanacaktır’ (12a 5)

• **lokakoş** ‘Abhidharmakoşa’nın bir bölümü, dünyanın sınıflandırılması’ < Skt. *lokakoşa* (WILKENS: 455).

körüp adırtlap anıñ tıltagı ezrua t(e)ñri işvare t(e)ñride ulatılar uğurınta ermezın bilmış üçün kılınç uğurınta turmuşın anın lokakoşda kên sözlemiş ol ol karmakoşug ‘görüp farkını tespit ettiği sebebin Tanrı Brahmā (ve) Tanrı Īśvarā dışındakiler yüzünden olmadığını, davranış nedeniyle olduğunu bildiği için *Lokakoşa*’da o Karmakoşa’yı ifade etmiştir’ (2a 11-14)

• **lokayadan** ‘Hint materyalistlerin ekolü’ < Skr. *lokāyata* ‘bir sistemin adı’ (EDG: 465, WILKENS: 455).

azuça y(i)me bar yaratmış şast(i)r azk(i)ya asıgılg tusuluğ kaltı lokayadan şast(i)rtı ulatular erür ‘yine, tıpkı *Lokāyata* öğretisi (ve) diğer (öğretiler gibi) çok az yararlı₂ olan öğretiler de oluşturulmuştur’ (66a 7-9)

• **m(a)hakaşipe** ‘bir rahibin adı’ < Skr. *mahākāşyapa* ‘Buddha’nın önde gelen müritlerinden biri, Buddha’nın bir havarisi’ < = Pali *mahākassapa* (MW: 795, EDG: 422, DTS: 338, WILKENS: 460).

kaltı m(a)hakaşipe arhant sözlemiş ol ‘aziz *Mahākāşyapa* şu şekilde konuşmuştur’ (82a 11)

• **mahakoşdile** ‘bir arhantın adı’ < Skr. *mahākauşthila* ‘Buddha’nın bir havarisi’ (MW: 795, EDG: 422, WILKENS: 460).

ujikinte mahakoşdile arhant yaratmış erür y(i)me têmış ‘yazısını aziz *Mahākauşthila* yazmıştır, denilmiştir’ (71a 9)

• **m(a)hamodgalayane** ‘Buddha’nın bir öğrencisinin adı’ < Skr. *mahāmaudgalyāyana* ‘Buddha’nın bir havarisi’ < = Pali *mahāmoggallāna* (MW: 799, EDG: 425, WILKENS: 460).

ujikinte mahamodgalayane arhant yaratmış erür y(i)me têmış ‘yazısını aziz *Mahāmaudgalyāyana* yazmıştır, denilmiştir’ (71a 4-5)

• **maheşvare** ‘bir tanrının adı’ < Skr. *maheśvara* ‘śuddhāvāsakāyika tanrılarının lideri’ (EDG: 427, WILKENS: 464).

kut küsüş bérme k y(i)me kayu ol tēp tēser: kaltı ulug ezrua t(e)ñriniñ maheşvare t(e)ñride ulatılarnıñ kut küsüş bérme ki erür ““adak vermek de nasıldır” diye sorulursa (cevabı), yüce Tanrı Brahmā'nın Tanrı Maheşvara dışındakiler için adak vermesi (şeklinde)dir” (48a 3-4)

• **manomadar** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *manomada* (WILKENS: 467).

kaltı bramanlarınñ yaratmış 意樂論⁶ manomadar şast(ı)r erür ‘tıpkı bu şekilde brāhmaṇaların oluşturduğu (öğreti kitabı olan) *Manomada* öğretisi gibidir’ (66b 6-7)

• **margapudgalakoş** ‘Abhidharma’nın altıncı bölümünün adı’ < Skr. *mārgapudgalakośa* (WILKENS: 469).

yol kértününñ yörügi kēñ üçün <anın> margapudgalakoşda <kēñürü> inçip böle adırtlayu tüketgey biz ‘yol gerçeğinin anlamı kapsamlı olduğu için (onu) böylece *Mārgapudgalakośa*’da ayrıntılı olarak bölüp (açıklayarak) tamamlayacağız’ (101b 17/102a 1)

• **marıçi** ‘bir dünyanın adı’ < Skr. *mārīcī* (MW: 812, EDG: 431, WILKENS: 470).

atı kötrülmüş y(a)rıkadı seniñ anañ tugup turmış marıçi yértinçüde tēp ‘Adı Yüceltilmiş “senin annen *Mārīcī* dünyasında doğmuştur” diye buyurdu’ (31a 15/31b 1)

• **mişiraka-harday** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *miśrakahṛdaya* (WILKENS: 477).

mişiraka-harday şast(ı)rtı ulatılarnıñ ujikleri yañşak yörükleri katın erür ‘*Miśrakahṛdaya* öğretisinin dışındaki mısraları gereksiz, izahları uzundur’ (3a 2-3)

• **modgalayane** ‘Śākyamuni Buddha’nın iki önemli müridinden biri, büyüclük gücünü temsil eder’ < Skr. *maudgalyāyana* ‘Buddha’nın önde gelen müridi’ < = Pali *moggallāna* (MW: 836, EDG: 441, WILKENS: 477).

ayagka tegimlig modgalayane arhant körüp <kentü öziniñ> ölmüş <anasın>. bilmetin tugmış oronın barıp ayıtdı atı kötrülmüşke ‘saygıdeğer aziz *Maudgalyāyana*, doğduğu yere farkında olmadan giderek kendisinin, ölmüş annesini gördükten sonra Adı Yüceltilmiş’e konuştu’ (31a 13-15)

• **nagaarçune** ‘Budist bir filozofun adı’ < Skr. *nāgārjuna* ‘eski bir Budist öğretmenin adı’ (MW: 533, EDG: 292, WILKENS: 484).

bar kētermiş başdaki 字⁷ ujikin. kaltı sözlegüde 那伽遏主寧⁸ nagaarçune tēp moni sözleyür ‘çıkardığı baştaki mevcut hece ile bu şekilde söylediğinde bunu *Nāgārjuna* diye fade eder’ (109a 2-4)

• **pirakaranasikandak** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *prakaraṇaskandhaka* (WILKENS: 557).

6 意樂論: *yì yuè lùn* = *manomadar şast(ı)r* ‘Manomada öğretisi’

意 *yì*: amaç, niyet; eğilim; anlam, düşünce; zihin, algı; irade (SH. 400); 樂 *yuè*: müzik; eğlenceli, keyifli, neşeli (SH. 438); 論 *lùn*: Budist öğreti metni, teori, değerlendirme, felsefe (G. 7475).

7 字: *zì* = *ujik* ‘hece’

字 *zì*: harf, karakter, sözcük (SH. 211).

8 那伽遏主寧: *nà jiā è zhǔ níng* = *nagaarçune* ‘Nāgārjuna’

那 *nà*: kim; ne; nerede; ne zaman; nasıl; hangi (G. 8090); 伽 *jiā*: pranga (G. 1145?); 遏 *è*: durdurmak; kontrol etmek (G. 8488); 主 *zhǔ*: üstat, efendi (G. 2526); 寧 *níng*: nasıl; daha ziyade; yerleşmek (SH. 422).

yene kolulap nomnuñ tözin çınunça kértüsinçe kolulayı tüketdükte sanğit kılıp ornatıp urdılar 雜蘊等⁹ **pirakaranasikandakda** ulatularıg ‘yine öğretinin kaynağını araştırıp *Prakaraṇaskandhaka* dışındakileri gerçeğe uygun₂ (bir şekilde) düşündükten sonra (bir) meclis oluşturup kurdular’ (71b 12-14)

• **prakaranap(a)t** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *prakaraṇapāda* (MW: 653, EDG: 356, WILKENS: 559).

birök montag yörser karşı bolmaz prakaranap(a)t şast(i)rta sözlegüçike ‘eğer bu şekilde yorumlanırsa *Prakaraṇapāda* öğreti kitabımında söylenene ters olmaz’ (131a 7-8)

• **prantakotik** ‘bir meditasyon adı’ < Skr. *prānta-koṭika* ‘aşırı’ (MW: 707, EDG: 392, WILKENS: 559-560).

alku yügerü ukmaklarınñ tüpinteki. alku yılayu bilge biligler katşuru bışrunguluk dyanlar. sēlu dyanlar tigirtsiz dyanlar küsüş bilir bilge bilig <prantakotik> dyan 定智止觀¹⁰ dyan bilge bilig. dyan bilge biligde ulatı nomlar. 又¹¹ dyan bilge biligig tıdmak kolulamakda ulatı nomlar y(i)me tēr “bütün aracısız idraklerin temelinde tüm aldatıcı bilgiler₂, (birbirine) karışmış öğrenilecek düşünceler, meditasyonlar₂, sessiz düşünceler, talep edilen bilgelik₂, *Prāntakoṭika* meditasyonu, meditasyon (ve) bilgelik₂, meditasyon (ve) bilgelikteki₂ diğer öğretiler, durdurma ve meditasyona yönelik diğer öğretiler (vardır)” denilir’ (82a 15/82b 1-4)

• **pratñiyapdi** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *prajñaptipāda* (MW: 659, EDG: 359, WILKENS: 561).

bo tört türlüg ög turugları ulatı pratñiyapdi montada ulatı alku nomlarınñ madarkda tek tutulur olarnıñ ujikleri ‘bu dört türlü zihin durma yeri, sadece *Prajñaptipāda* (ile) bunlardan başka bütün öğretilerin ifadeleri ritüel metninde içinde yer alır’ (82b 12-14)

• **pratñiyapdipt** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *prajñaptipāda* (MW: 659, EDG: 359, WILKENS: 561).

bkz. kadyayane

• **purne** ‘bir arhantin adı’ < Skr. *pūrṇa* (MW: 642, EDG: 351, DTS: 398, WILKENS: 564). *ujikinte <purne> arhant yaratmış y(i)me tēp tēmiş* ‘yazısını aziz *Pūrṇa* yazmıştır, denilmiş’ (71a 9)

• **samapadikoş** ‘Abhidharmakoşa’nın sekizinci bölümü’ < Skr. *samāpattikośa* (EDG: 569-570, WILKENS: 578).

bkz. iyanakoş

• **saṅghabadre** ‘Budist bir yazarın adı’ < Skr. *saṅghabhadra* (WILKENS: 583).

9 雜蘊等: *zá yùn dēng* ‘meclis ve benzeri şeyleri’

雜 *zá*: karışık, düzensiz (SH. 470); 蘊 *yùn*: yığın, küme (SH. 478); 等 *dēng*: benzer, eşit, eş; aşama (SH. 384).

10 定智止觀: *dìng zhì zhǐ guān* = *dyan bilge bilig* ‘meditasyon (ve) bilgelik’

定 *dìng*: sakinleşme, meditasyon (G. 11248); 智 *zhì*: bilgi, bilgelik (G. 1784); 止 *zhǐ*: temel; durdurma; davranış; bitiş ifadesi (G. 1837); 觀 *guān*: görüntülemek; incelemek (G. 6363).

11 *bkz. darmas(i)kandapat*

ayagka tegimlig saṅgabadre bahşı (tartıp suduruḡ) sözler ‘saygıdeğer Üstat Saṅghabhadra vaaz metnini oluşturup konuşur’ (133a 2-3)

• **saṅgidapariyay/saṅgidapiriyay** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *saṅgītiparyāya* (MW: 1129, EDG: 548, WILKENS: 584).

birök sözleser tört türlüḡ öḡ turuḡinta ulatılarnıḡ. ujikin sudurta sözleyü tüketmiş erür tēp. saṅgidapiriyay sudur ‘eğer dört türlü zihin durma yeri dışındakilerin ifadeleriyle (birlikte) vaaz metninde söylenirse Saṅgītiparyāya öğreti kitabı tamamlanmış olur’ (82b 15-17)

• **saṅgidapiriyayipat** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *saṅgītiparyāyapāda* (WILKENS: 584).

saṅgidapiriyayipat śast(i)rıḡ ayagka tegimlig śariputre arhant yaratmış erür ‘Saṅgītiparyāyapāda öğreti kitabını saygıdeğer aziz Śāriputra meydana getirmiştir’ (71a 8-9)

• **sapagam** ‘Budist nizamının bir bölümünün adı’ < Skr. *saṃyuktāgama* (EDG: 538, WILKENS: 585).

kaltı saṅgida<pariyay> sudur sapagamdaki şiravaklar nomlamış sudurta ulatılar erür. tēp ‘saṅgītiparyāya öğreti kitabında (yer alan) Saṃyuktāgama’daki öğrencilerin açıkladığı (şey), öğretilen başka (bir şey)dir’ (75b 7-9)

• **saptabau** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *saptabhava* (WILKENS: 585).

kaltı bar erser alku ni ‘kaylarta sözlemişi 七有經¹² saptabau suduruḡ anın abidarımında ukıtmış ol ant(i)rabavıḡ ‘bu şekilde Abhidharma’ında, bütün Budist ekollerde konuştuḡu Saptabhava vaaz metnini ayrıca ara durum (meselesini) anlatmıştır’ (81a 1-3)

• **sarva’astivat** ‘Hinayana mezhebinin on sekiz kolundan biri, her şeyin olduğunu beyan eden okul, mezhebin en önemli okulu’ < Skr. *sarvāsti-vāda* (EDG: 586, WILKENS: 588).

bo ok öñtünki sarva’astivat ni ‘kaylıḡ öñi bahşılar sēzik kılı öñtünki ikinti y(a)rılıkamış üçün tayanıḡlar tēḡüçi bahşika sözler y(i)me tēr ‘bu önceki Sarvāstivāda ekolüne mensup diğēr üstatlar endişe ederek ikinci (kez) buyurdıkları için “(ona) güvensinler” diye üstada söylerler’ (84b 11-13)

• **sodurandike** ‘bir Budist ekolu’ < Skr. *sautrāntika* ‘Budizm’in dört büyük okulundan biri’ (MW: 1252, EDG: 606, SH: 409, WILKENS: 618).

y(i)me ök öñtünki teg montag sözlegüçi savıḡ inçip alku sodurandike ni ‘kaylıḡlar sıgurmazlar ‘tıpkı önceki gibi bu şekilde söylenen sözü de Sautrāntika nikāya ekolüne mensup (olan) hiçbir (kişi) beğenmez’ (78b 12-13)

• **śariputre** ‘Śākyamuni Buddha’nın iki önemli müridinden biri, bilgeliḡi temsil eder’ < Skr. *śāriputra* ‘Buddha’nın iki ana müridinden biri’ < = Pali *sāriputta* (MW: 1066, EDG: 526, DTS: 520, SH: 278-279, WILKENS: 645).

bo suduruḡ śariputre arhant nomlamak üze atı kötrülmüşke taplaguluk tapırkanguluk bolmakıntın y(i)me ök birikür t(e)ñri burhanıḡı y(a)rılıkıḡa ‘aziz Śāriputra’nın bu vaaz metnini

12 七有經: *qī yōu jīng* = *saptabau sudur* ‘Saptabhava vaaz metni’

七 *qī*: yedi (SH: 10); 有 *yōu*: var, mevcut, olmak (G. 13376); 經 *jīng*: düzenlenmiş, kanun, vaaz (G. 2122).

Adı Yüceltilmiş'e vaaz etmesi sayesinde Tanrı Buddha'nın buyruğunu kabul ederek (ona) yakın olur' (74b 3-5)

- **şastrakare** 'Vasubandu'nun unvanı, mecazî olarak vücutta belli başlı rüzgârlar için kullanılır' < Skr. *śāstrakāra* 'bir öğreti kitabının yazarının unvanı' (MW: 1069, EDG: 524, WILKENS: 645).

amti şastrakare vasubandu bahşı aşnuça öge tüketip edgülerin. kên tēmin ağırlayı yükünmişin ukıtur 'Üstat *Śāstrakāra* Vasubandhu öncelikle (Tanrı Buddha'nın) iyilikleri övüp sonra (ona) saygı gösterip hürmet ettiği (şeyi) hemen arkasından açıklar' (15b 11-13)

- **şastraside** 'Vasubandu'nun unvanı' < Skr. *śāstrasiddha* (MW: 1069, DTS: 520, WILKENS: 645).

birök antag erser ne üçün. şastraside vasubandu bahşı sözledi bilge bilig bolur bilmemek tēp 'eğer o şekildeyse Üstat *Śāstrasiddha* Vasubandhu niçin bilgeliği₂ cehâlet olarak ifade etti' (33a 13-15).

- **tadukayapat** 'Abhidharma'daki bir metnin başlığı' < Skr. *dhātukāyapāda* (WILKENS: 659).

tadukayapat şast(i)rıg ayagka tegimlig vasumitre bahşı yaratmış erür 'Dhātukāyapāda öğreti kitabını saygıdeğer Üstat *Vasumitra* meydana getirmiştir' (71a 5-6)

- **tadukoş/tadukoş** 'Abhidharma'daki bir bölümün başlığı' < Skr. *dhātukośa* (WILKENS: 246).

tutulup tutur üçün yükme oron uğuşda anın açnuça ukıtmış ol tadukoşug tēp 'yığın, alanda₂ kavrandığı için (Üstat Vasubandhu) öncelikle o *Dhātukośa*'yı anlatmıştır' (1b 13-14)

- **taşagirve** 'bir şeytanın adı' < Skr. *daśagrīva* (WILKENS: 246).

kaltı bērmış teg 十頭¹³ taşagirve (atl(i)g) rakşaska (kutug) küsüş(üg) tēp 'tıpkı (Tanrı Brahmā'nın) *Daśagrīva* adlı şeytana adağını verdiği gibi' (48a 5)

- **tēm** 'özel ad' < Çin. *niem-nian*.

uu tēm atl(i)g açarı tsopının kılım 'Yu *Tem* adlı üstad(ın) müsveddesinden oluşturdu' (1a 8)

- **udan** 'Budist edebiyatın on iki türünden biri, Buddha'nın 80 veciz ifadesini içeren eser' < Toh. B *udāṃ* < Skr. *udāna* (WILKENS: 785).

udan şloknun alku sudurlarta vinaylarta y(i)me ök 'Udāna mısrasının varlığı da bütün vaaz metinlerinde, tarikat disiplinlerinde (beğenmezler)' (78b 13-14)

- **udumbar** 'nadir görülen bir çiçeğin adı' < Skr. *udumbara* (DTS: 619, WILKENS: 786).

atı kötrülmişler yērtinçüde üntükde kaltı udumbar hua teg burhanlar alp tuşuşguluk üçün anın sözlemiş ol alp üngülük tēp 'Adı Yüceltilmişler yeryüzünde göründüklerinde -tıpkı *Udumbara* çiçeği gibi Buddhalarla (da) zor karşılaştığı için- böylece (onlar) "zor ortaya çıkan" olarak ifade edilmiştir' (39a 15/39b 1-2)

13 十頭: *shí tóu* 'en önemli on öyküdeki'

十 *shí*: on; öykünün tamamı; tamamlanmış (G. 9959); 頭 *tóu*: baş, üst; son; en iyi; en önemli (G. 11441).

• **upali** ‘Buddha’nın bir öğrencisinin adı’ < Toh. B *upāli* < Skr. *upāli* (WILKENS: 801).
antag atl(i)g balıkda antag atl(i)g oronta antag atl(i)g ödte. antag atl(i)g kişiye. antag atl(i)g tıltag üze antag atl(i)g vasdu üze upali ayıtdukda atı kötrülmüş nomlamış erür ‘Upāli o veya bu adlı şehirde, yerde (ve) zamanda; o veya bu adlı kişiye o veya bu adlı sebep (ve) durum üzerine konuştuğunda Adı Yüceltilmiş vaaz vermiştir’ (76b 8-11)

• **uu** ‘özel ad’ < Çin. *yu* (WILKENS: 808-809).

bkz. tēm

• **vasiṣṭhasagodre** ‘bir kâhinin adı’ < Skr. *vasiṣṭhasagotra* (WILKENS: 841).
 <*vasiṣṭhasagodre bramanniḡ*> *ötüngüsün ayıtğusun y(i)me antag ok* ‘brāhmaṇa *Vasiṣṭhasagotra*’nın sundukları da tam böyledir’ (56b 7-8)

• **vasubandu** ‘Abhidharmakośa yazarı Vasubandhu’ < Skr. *Vasubandhu* (WILKENS: 841).
monta vasubandu bahşınıḡ abipirayın sözlelim ‘burada Üstat *Vasubandhu*’nun izahıyla konuşalım’ (111a 13)

• **vasumitre** ‘Sarvāstivāda ekolündeki bir üstadın adı’ < Skr. *vasumitra* (WILKENS: 841)
prakaranap(a)t şast(i)rıg ayagka tegimlig vasumitre bahşı yaratmış erür ‘Prakaraṇapāda öğreti kitabını saygıdeğer Üstat *Vasumitra* meydana getirmiştir’ (70b 14-15)

• **vatsi** ‘Hindistan’da bir ülkenin adı, bir kabilenin adı’ < Skr. *vatsa* (WILKENS: 842).
vatsi uguşlugnuḡ ötüngüsün ayıtğusun y(i)me antag ok ‘*Vatsa* kabilesinin sundukları da tam böyledir’ (56b 7-8)

• **vatsiputri** ‘*Vātsīputrīya*’ < *vatsiputri* ‘Pudgalavāda’nın rahip ataması geleneği’ < Skr. *vātsīputrīya-nikāya* (WILKENS: 842).

azuça y(i)me vatsiputri ni ‘kaylıklar ukıtmışlar ol üç türlüg nomlarıg ‘veyahut, *Vātsīputrīya* ekolüne mensup (kişi)ler o üç türlü öğretiyi açıklamışlar’ (87a 6-7)

• **vaybaş** ‘*Vaibhāṣāśāstra*, Budizm’e ait bir inceleme’ < Toh. A *vaibhāṣ* < Skr. *vaibhāṣa* (DTS: 632, WILKENS: 837).

inçip vaybaş şast(i)rta neçe sözleser y(i)me sekiz bölüklerig yöriüg tözi tüzü yapa bolmaduk erür ‘sekiz türlü (yöntemi) *Vaibhāṣa* öğretisinde bir şekilde anlatmasına rağmen anlamın cevheri tamamen, ortaya çıkmamıştır’ (3a 1-2)

• **v(a)çrasan** ‘elmas tahtı, Buddha’nın aydınlandığı taht’ < Toh. A *vajrāsām~vajrāsam* < Toh. B *vajrāsam~vajrāsam* < Skr. *vajrāsana* (WILKENS: 837).

bo tıltagin olurup v(a)çrasan örgünte bulup vaç(i)rapam dyanıg uyur tarkargalı kirsiz bilmemekig birtemleti kalısız tēp bar adın bahşılar sözleyürler ‘“bu sebeple *Vajrāsana* tahtında oturup elmas meditasyonunu yaparak temiz cehâleti eksiksiz (bir şekilde) ve tamamıyla yok edebilir” diye başka üstatlar konuşurlar’ (22a 3-5)

• **vidyanakayapt** ‘Abhidharma’daki bir metnin başlığı’ < Skr. *viññānakāyapāda* (WILKENS: 845).

bkz. devaşarme

• **vişake** ‘zengin bir adamın adı’ < Skr. *viśākha* (WILKENS: 847).

viṣake bayagut ayıtdı darmadinē ṣ(a)mnançka inçe tēp öçmek oğşatılıg mu. oğşatisiz mu ol tēp ‘zengin *Viśākha*, Rahibe Dharmadinnā’ya “sönmenin (eşi) benzeri var mıdır (yoksa o) benzersiz midir” diye sordu’ (113a 9-10)

Özel adlar bir topluluğun sosyal yapısını, düşünce hayatını ve ait olduğu dilin millî özelliklerini yansıtır. Yukarıda sıralanan özel adlar Tanrı, Buda veya insan adları, bölüm başlıklarının adları, ünvanlar, alan adlarından oluşmaktadır. Bunlar, her şeyden önce Sanskritçeyi işleyen toplumun düşünce hayatını gösteren sözcüklerdir. Her biri Budizm ve Sanskrit edebiyatının dildeki, dolayısıyla da alan içindeki kullanımlarının birer yansımasıdır. *Abhidharmakośabhāṣya-Ṭikā Tattvārtha* metninde görülen bu sözcüklerin, çeviriyi yapan Türkler tarafından da kullanıldığını, Türklerin bu alana ait düşünce hayatını kabul ettiğini varsaymak mümkündür.

Sanskritçe özel bir alanın dili olmakla birlikte edebî bir dildir. Edebî diller günlük hayatın içine karıştırılmaz, alanla sınırlı kalır. Türkler için de özellikle Sankritçe özel adlar, günlük kullanıma sokulmamış; dinî çalışma yapan kişilerin çalışma zamanları içinde kullanılmıştır. Çünkü dinî terminoloji içinde kalan bu sözcükler, dinî düşünce hayatı dışında kullanılamaz.

4.2. Cins Adlar

Aynı türden birden fazla olan kavram, varlık veya durumlara ait sözcük alanıdır. Ediskun’a göre cins adlar aynı cinsten olan varlıkları, kavramları anlatır. Tekil bir anlama sahip olsalar geneli karşıladıkları için çoğun anlamı da verir (1999, s. 106-107). Cins adlar temelde toplumun tüm bireylerince bilinir, hemen kavranır. *Abhidharmakośabhāṣya-Ṭikā Tattvārtha*’da geçen Sanskritçe cins adların Türkçe söyleyişe uygun olarak yazıya aktarıldığını görmekteyiz.

• **abidarim** ‘Budizm felsefesi veya metafizik doktrini, inanç sistemi, Budist nizamının üçüncü kısmı, Tripiṭaka’nın üçüncü ayağı’ < Skr. *abhidharma* < = Pali *abhidhamma* (MW: 63, EDG: 51, DTS: 2, UW: 36, WILKENS: 1).

birök sözleser sizler alku ni ‘kaylartaki abidarimlar. bir ikintike karşı erür ‘eğer konuşmak gerekirse, tüm Budist ekollerindeki *Abhidharma*’lar birbirine karşıdır’ (85a 11-12)

• **abidarmavat** ‘Abhidharma’nın eğitim düşüncesi’ < Skr. *abhidharmavāda* (WILKENS: 1).

abidarmavat tükedi ‘abhidharmavāda(yı) tamamladı’ (86a 10)

• **abipiray** ‘açıklama, izah, anlam, mana, amaç’ < Toh. A **abhiprāy* < Toh. B *abhiprāy* < Skr. *abhiprāya* ‘maksat, amaç’ < = Pali *adhippāya* (MW: 66, EDG: 54, DTS: 2, UW: 36, WILKENS: 2).

bo sudurnuṣ abipirayın sözlelim ‘bu vaaz metninin anlamını söyleyelim’ (144a 4-5)

• **açarı** ‘hoca, üstat, usta, öğretmen’ < Skr. *ācārya* ‘kuralları bilen ve öğreten kişi, ruhani bir rehber’ (MW: 131, EDG: 89, DTS: 4, UW: 39-40, WILKENS: 3-4).

bkz. asimarta

• **adbudadarma** ‘Budist edebiyatın on iki türünden biri’ < Skr. *adbhutadharma* (EDG: 11, WILKENS: 8).

kaltı suduraa sudurug 應頌¹⁴ *geyaa t(a)kşutug* 記別¹⁵ *vyakarana adıra y(a)rılıkamakıg* 諷誦¹⁶ *gada şlokug* 自說¹⁷ *idivridaka evrişig* 緣起¹⁸ *udana evdimekiğ* 譬喻¹⁹ *avadana yöleşürügüğ* 本事²⁰ *nidana başlagıg* 本生²¹ *çadaka çatikıg* 希法²² *adbudadarma muñadınçig nomlarıg* 方廣²³ *vaypulya kējürmekıg* 論議經等²⁴ *upadeşa yöre sözlemekiğ tēp ulatı. bo erür iki y(i)g(i)rmi bölük savda bērmış nomlar* ‘12 bölümlük sözlerden oluşan öğretiler sütra (yani) öğreti kitabı, geya (yani) nesir ve mısra, vyākaraṇa (yani) ayrıntılı vaaz verme, gāthā mısrası, itivṛttaka (yani) geçmiş zamandan öykü, udāna (yani) derleme, avadana (yani) karşılaştırma, nidana (yani) başlangıç, jātaka (yani) Buddha’nın önceki doğum hikâyeleri, *adbhutadharma* (yani) takdire değer öğreti, vaipulya (yani) yayılma, upadeśa (yani) yorumlama şeklindedir’ (78a 13-78b 4)

• **anitiyat** ‘geçicilik, fânilik’ < Skr. *anityatā* (DTS: 45, UW: 145, WILKENS: 51).

inçe kaltı aşıp <anitiyat sakınç>da ulatılar nizvanılarınıñ tıltagı birle karşı bolmış teg ‘yani tıpkı iğrenme meditasyonu (ve) fânilik₂ düşüncesi dışındaki diğer ihtirasların sebebiyle birlikte aralarının açık olması gibi’ (48b 10-11)

• **ant(i)rabav** ‘ara durum, ölüm ve doğum arası’ < Skr. *antarābhava* ‘ölüm ve yenilenme arasındaki var oluş, ara var oluş durumu’ (MW: 44, EDG: 39, UW: 158-159, WILKENS: 53).

anta birök sözlemeser bo sudurug. monta y(i)me ök ukıtımaz ant(i)rabavıg ‘eğer orada bu vaaz metnini ifade etmezse burada da *ara durum* (meselesini) anlatmaz’ (81a 3-4)

• **arhant** ‘Nirvana’ya ulaşmış, aziz, ermiş kişi, kutsal’ < Skr. *arhant* ‘Budizm’in Hinayana mezhebine göre ideal kişi’ (MW: 93, EDG: 67, DTS: 58, UW: 178-180, WILKENS: 59).

birök erür erser kadyanaputre arhant yaratmış azu monı kentü özi mü yaratmış ol ‘eğer öyle olduysa bunu *aziz Kātyāyanaputra* mı yoksa kendisi₂ mi oluşturmuştur’ (68a 2-3)

14 應頌: *yīng sòng* = *geyaa t(a)kşut* ‘geya (yani) görüntü (düzyazı)’.

應 *yīng*: doğru, düzgün; gerek; cevap (G. 13294); 頌 *sòng*: övgü, görünüş (G. 10448).

15 記別: *jì bié* = *vyakarana adıra y(a)rılıkamak* ‘vyākaraṇa (yani) ayrıntılı vaaz verme’.

記 *jì*: hatırlama, işaret (G. 923); 別 *bié*: ayrı, ayrıntılı; özel (SH. 231).

16 諷誦: *fēng sòng* = *gada şlok* ‘gāthā mısrası’.

諷 *fēng*: yermek; tonlamak (SH. 450); 誦 *sòng*: tonlamak, okumak (SH. 428).

17 自說: *zì shuō* = *idivridaka evriş* ‘itivṛttaka (yani) geçmiş zamandan öykü’.

自 *zì*: benlik, kendi, kişi, kişisel ruh (SH. 218); 說 *shuō*: açıklamak, konuşmak (G. 10164).

18 緣起: *yuán qǐ* = *udana evdimek* ‘udāna (yani) derleme’.

緣 *yuán*: elbise kenarı; bağlama; sebep, neden; çevre; dostluk; ilgi, ilişki, benzeşme; takip etme (G. 13737); 起 *qǐ*: ortaya çıkmak; başlamak, giriş; yükselmek (G. 1070).

19 譬喻: *pì yù* = *avadana yöleşürüg* ‘avadana (yani) karşılaştırma’.

譬 *pì*: benzeme, metafor; karşılaştırma (SH. 481); 喻 *yù*: metafor, benzetme; açıklama (G. 13569).

20 本事: *běn shì* = *nidana başlag* ‘nidana (yani) başlangıç’.

本 *běn*: temel, esas, köklü (SH. 189); 事 *shì*: eylem, uygulama, pratik; konu (SH. 248).

21 本生: *běn shēng* = *çadaka çatik* ‘jātaka (yani) Buddha’nın önceki doğum hikâyeleri’.

本 *běn*: temel, esas, köklü (SH. 189); 生 *shēng*: doğum, yaşam; sebep olmak (SH. 195).

22 希法: *xī fǎ* = *adbudadarma muñadınçig nomlar* ‘adbhutadharma (yani) takdire değer öğreti’.

希 *xī*: nadir, az (SH. 236); 法 *fǎ*: kural, yasa, görev, hukuk; ilke, yöntem (SH. 267).

23 方廣: *fāng guǎng* = *vaypulya kējürmek* ‘vaipulya (yani) yayılma’.

方 *fāng*: alan, yer; emir; şimdi; sadece (SH. 154); 廣 *guǎng*: geniş, yaygın, büyütülmüş (SH. 432).

24 論議經等: *lùn yì jīng děng* = *upadeşa yöre sözlemeki* ‘upadeśa (yani) yorumlama’.

論 *lùn*: Budist öğreti metni, teori, değerlendirme, felsefe (G. 7475); 議 *yì*: tartışma, eleştirme (G. 5460); 經 *jīng*: düzenlenmiş, kanun, vaaz (G. 2122); 等 *děng*: benzer, eşit, eş; aşama (SH. 384).

• **aşup** ‘beden rahatsızlığı ya da nefret üzerine bir meditasyonun adı, iğrenme meditasyonu’ < Skr. *aśubha* (EDG: 80, UW: 246, WILKENS: 78).

bkz. anitiyat

• **avadana** ‘Budist edebiyatın on iki türünden biri, kahramanlık öyküsü’ < Skr. *avadāna* ‘Budist edebiyatının bir alanı’ (MW: 99, EDG: 72, DTS: 69, UW: 278, WILKENS: 82).

bkz. adbudadarma

• **avirta** ‘sütanne, ebe’ < Skr. *āvirdhā* (DTS: 70, EDPT: 15, UW: 279, WILKENS: 83).

(*y(i)me*) **avirta** *analarının süciğ tatıglıg aş <içgülerig> işledip ilgüntürmekleri erser et’özün oglıña bulturgu üçün* ‘yine sütannelerinin lezzetli₂ yiyecek (ve) içeceklerinden faydalanıp beslenmeleri ise kendi çocuklarına buldurmak için(dir)’ (36b 9-11)

• **b(i)dati** ‘faydasız, boşuna’ < Skr. *dhātrī* ‘bakıcı’ (MW: 514, EDG: 284, EDPT: 15, WILKENS: 169).

küsüşde <yorımış> buyanı üze ulatı evrip buşı bérmiş buyan üze : özli adınli ikigüke asıg tusu kılmak(i) yookusz b(i)dati bolmaz tēp ‘(kendi) isteğiyle yürüttüğü iyilik ile ayrıca (başkasına) yönelip verdiği sadaka fazileti sayesinde (kazandığı), kendisine ve başkasına sağladığı faydası₂ boşuna₂ değildir, denilir’ (36b 4-5)

• **bimba** ‘büyük bir sayı’ < Skr. *bimba* ‘büyük bir sayı, bir görüntü’ (MW: 731, EDG: 400, DTS: 100, WILKENS: 176).

kavırıp kéterip sare ujikin tek sözleser bimba tēp y(i)me ök bililür korkunçig uruñut ertüki tēp “sare” hecesiyle “bimba” bir araya getirilip, söylenildiğinde “korkunç komutan” (anlamına) geldiği anlaşılır’ (109a 7-9)

• **bodis(a)t(a)v** ‘Buddha adayı’ < Skr. *bodhisattva* ‘kaderinde aydınlanma olan kişi, gelecekteki Buddha’ (MW: 734, EDG: 403, DTS: 107, WILKENS: 184).

bar monta atı kötrülmüş bolup burhan bolmadaçı. kaltı bodis(a)t(a)vlar erür ‘burada adı yükseltilmiş olup Buddha olmayacak Buddha adayları var’ (18b 8-9)

• **braman** ‘din adamı’ < Skr. *brāhmaṇa* ‘bir tür rahip’ (MW: 741, EDG: 404, DTS: 119, WILKENS: 194).

bramana yer suv tilgeniñe tayaklıgın turur ‘ey brāhmaṇa, yer su çemberine dayanarak var olur’ (103b 16)

• **bursañ** ‘topluluk, cemaat’ < Skr. *buddhasaṅgha* (DTS: 126, EDPT: 369, WILKENS: 202-203).

yinçürü töpün yükünür m(e)n bursañ kuvrag<lig> alku tözünler idoklar kuvragıña ‘cemaat₂ (içindeki) bütün kutsal topluluğa saygıyla eğilirim’ (1a 11-12)

• **buyan** ‘iyi davranış, iyilik, sevap’ < Skr. *punya* ‘kutlu, iyi, dürüst, hayırlı’ (MW: 632, DTS: 120-121, EDPT: 386, WILKENS: 207-208).

evrip buşı bérmişniñ buyanı üze <yétgürür>ler öz asıgın ‘(canlılara) yönelip sadaka vermenin *sevabı*yla asıl faydaya erişirler’ (36a 13-14)

• **çadaka** ‘öykü, Buddha’nın önceki doğumlarını anlatan öykü, Budist edebiyatın on iki türünden biri’ < Skr. *jātaka* ‘bodisatvaların geçmiş doğumlarındaki deneyimleri’ (MW: 418, EDG: 240, WILKENS: 215).

bkz. adbudadarma

• **ç(a)hşap(a)t** ‘ahlak, ahlaki temizlik, emir’ < Skr. *śikṣapāda* ‘ahlâkî emir’ < = Pali *sikkhāpada* (EDG: 527, DTS: 140, WILKENS: 216).

ç(a)hşap(a)tda *ulati beş yükmelekler: y(i)me ök bolur beş türlüğ ‘ahlak dışındaki beş yığın da beş türlü olur’* (126b 13)

• **çakiravar** ‘sıradag’ < Skr. *cakravāda* < = Pali *cakkavāla* ‘dünyayı çevreleyen dağlar’ (MW: 381, EDG: 221, WILKENS: 218).

alku burhanlarını iç agılıkı. üç ödkı alku burhanlarını nomı bo sanvar ç(a)hşap(a)t simlig üçün 猶如四洲²⁵ inçe kaltı tört diviplar çakiravar tag simlig sıçılığ bolmuş teg. burhan nomı y(i)me ök antag ok ögretingülik oron ç(a)hşap(a)t simlig erür ‘bütün Buddhaların iç hazinesi (ve) üç zamandaki bütün Buddhaların öğretisi, bu emir (ve) ahlak (ile) sınırlı (olduğu) için yani tıpkı dört kıta (ve) sıradaglarla çevrili₂ olması gibi Buddha öğretisi de bu (örneğe benzer şekilde), pratik yapılacak ahlak yeri (ile) sınırlıdır’ (85b 3-7)

• **çarit** ‘yaşam biçimi, yaşam, hayat’ < Skr. *carita* ‘uygun davranış, iş’ (MW: 389, EDG: 226, WILKENS: 223).

alku tnl(i)glarını erkliglerini çaritlerini seviglerini taplaglarını bilip baştınkı ortunkı adaktaki töz uguş üzeki adırtın barçaka umış üçün asıg tusu kılğalı anın atamış ol alku türlüğüg bilteçi bilge biliglig t(e)ñrilerni y(a)lñokların bahsısı tēp ‘canlıların, güçlülerinin, hayatlarının, isteklerinin, hepsini bilip baştaki, ortadaki, sondaki temel₂ üzerine yerleştirilmiş fark ile hepsine fayda sağlayabilmek amacıyla, bu sebeple “her çeşit bilgiyi₂ bilen, tanrıların ve insanların ustadı” diye adlandırılmıştır’ (26a 4-8)

• **çatik** ‘öykü, Buddha’nın önceki doğumlarını anlatan öykü, Budist edebiyatın on iki türünden biri’ < Skr. *jātaka* (MW: 418, EDG: 240, DTS: 135, WILKENS: 224).

bkz. adbudadarma

• **çatişkodi** ‘dört tane öğreti cümlesi’ < Skr. *catuṣkoṭi* ‘dört önermenin yer aldığı dizi’ (EDG: 223, WILKENS: 225).

kavşurup katnayı sözlegülik burhan atı kötrülmüş tēp bo savıg çatişkodi. tört padak kılmuş kergek “‘Adı Yüceltilmiş Buddha” şeklinde defalarca söylenen bu söz, catuṣkoṭi yani dört tane öğreti mısrası birleştirilerek (dörtlük hâlinde) gösterilmelidir’ (18b 6-7)

• **çodaké** ‘muhalif (kişi)’ < Skr. *codaka* ‘suçlayan kesiş’ (MW: 402, EDG: 234, WILKENS: 236).

çodaké *sézik ayıtu vasubandu bahşıka sözler ‘muhalif (kişi), Üstat Vasubandhu’ya soru sorarak konuşur’* (116a 9)

25 猶如四洲: *yóu rú sì zhōu* = *inçe kaltı tört diviplar* ‘yani tıpkı dört kıta’.

猶 *yóu*: öyle ki, hatta, buna rağmen, bile; benzer (G. 13405); 如 *rú*: genel, normal, aynı düzendeki şeyler, gibi, benzer (G. 5668); 四 *sì*: dört (G. 10291); 洲 *zhōu*: bir kıta (G. 2445).

• **diravi** ‘cevher, madde, varlık’ < Skr. *dravya* ‘sıvı bir madde’ (MW: 500, EDG: 273, WILKENS: 247).

bo kēnki okiṣ bo diravika birsi ol ‘bu sonraki okuma, bu cevherden biridir’ (84b 14-15)

• **divip** ‘kita’ < Skr. *dvīpa* ‘dört kıtadan biri’ (MW: 274-275, WILKENS: 249).

bkz. çakiravar

• **dyan** ‘düşünce, meditasyon’ < Skr. *dhyāna* ‘tefekkür, derin bir meditasyon’ < = Pali *jhāna* (MW: 521, EDG: 287, DTS: 160, WILKENS: 249).

dyan bilge bilig iki paramitlar bolur ‘meditasyon (ve) bilgelik, iki mükemmelliktir’ (16a 5-6)

• **dyanasanvar** ‘meditasyondan gelişen disiplin’ < Skr. *dhyānasaṃvāra* (WILKENS: 250).
tört yükmekeerke anta bolmaz üçün dyanasanvar 諸論者²⁶ *alku şast(i)rlar erser kalti iñanaparastanta ulatilar erür* ‘dört yığında meditasyondan gelişen disiplin olmadığı için bütün öğretici kitapları ise Jnānaprasthāna (öğretisi)nden başkadır’ (59a 3-5).

• **gada** ‘Budist edebiyatın on iki türünden biri’ < Skr. *gāthā* (WILKENS: 272).

bkz. adbudadarma

• **gartaman** ‘kaymak, sütün en yağlı kısmı’ < Skr. *ghrtamaṇḍa* ‘erimiş yağ’ (MW: 378, WILKENS: 272).

kalti sūtdin yogrut gartaman ünmiş teg tēp ‘öyle ki süttten yoğurt (veya) kaymağın ortaya çıkması gibidir’ (3a 9)

• **geyaa** ‘nesir ve mısra, Budist edebiyatın on iki türünden biri’ < Skr. *geya* ‘nesir ve nazım karışımı bir yazı biçimi’ (MW: 363, EDG: 214-215, WILKENS: 273).

bkz. adbudadarma

• **girant** ‘şiir, mısra, fasıl’ < Skr. *grantha* ‘dügüm, bağ, mısra’ < = Pali *gantha* (MW: 371, EDG: 218, WILKENS: 275).

bo y(i)me ök nizvani kılınçdın tugar. kalti basa girantda sözlemiş ol ‘bunun da ihtiras işinden oluştuğunu bundan sonra mısradaki şu şekilde ifade etmiştir’ (142b 15/143a 2)

• **idivridaka** ‘geçmiş zamandan bir hikâye, Budist edebiyatın on iki türünden biri’ < Skr. *itivṛttaka* ‘geçmiş olayları anlatan öykü’ < = Pali *itivuttaka* (EDG: 113-114, WILKENS: 295).

bkz. adbudadarma

• **kadyot** ‘ateş böceği’ < Skr. *khadyota* ‘ateş böceği’ (MW: 336, EDG: 203, WILKENS: 319).

kadyot kurtnuṣ yarukı kün t(e)ñriniñ yarukıña basutlayurınça. küçüm yetmişinçe këngürü ukıtgalı abidarmakoş şast(i)rig :: asıglıg tusulug kılgu üçün tnl(i)glarig 又²⁷ *asıg tusu kılgu üçün tnl(i)glarka y(i)me tēr* ‘ateş böceğinin₂ ışığı(nın) güneşin aydınlık (gücünü) desteklemesi gibi (ben de) gücüm yettiğince canlılara yararlı₂ olması ve (yine) onlara fayda₂ sağlaması için Abhidharmakośa öğretisini açıklayacağım’ (1a 13-15/1b 1)

26 諸論者: *zhū lùn zhě* = *alku şast(i)rlar* ‘bütün öğretici kitapları’

諸 *zhū*: hep, hepsi, herkes (G. 2571); 論 *lùn*: Budist öğretici metni, teori, değerlendirme, felsefe (G. 7475); 者 *zhě*: adlardan sonra gelen bir ek; anlam ayıran ek (G. 542).

27 *bkz. darmas(i)kandapat*

• **kalp** ‘zaman, devir, dönem, çağ’ (4a 3) < Skr. *kalpa* ‘dünya çağı’ (MW: 262-263, EDG: 172, DTS: 289, WILKENS: 324).

şariputre arhant körüp iki asankê kalp<dakısın> kişi<te> bilip yokın evdin barkdın üngülük edgülig yiltızı. erü erü taplamadı evdin barkdın üngüsün ‘aziz Şāriputra iki Asamkhya kalpayı görüp insanın evden₂ ayrılmasına (neden olacak) iyilik temelini bildiği için bunun üzerine evden₂ ayrılmayı gitgide₂ istemedi’ (30b 14-15/31a 1-1)

• **karik** ‘felsefî öğretileri bildiren mısra’ < Skr. *kārikā* ‘felsefe ve dil bilgisine ait doktrinler’ < = Pali *kālika* (MW: 274, EDG: 179, WILKENS: 338).

bēş tutyak yükmeğ karik sözler ‘beş yapışma yığımını söyleyerek (bir) *kārikā*’da anlatır’ (140a 12-13)

• **kşan** ‘an, zaman’ < Skr. *kṣāṇa* ‘belli bir zaman dilimi, göz açıp kapatıncaya kadar geçen süre, an’ < = Pali *khaṇa* (MW: 324-325, EDG: 198, DTS: 321, WILKENS: 416).

netegin bir kşanta yintem bolur bir bilig ‘bir bilgi hangi şekilde bir *an* içinde daimî olur’ (121a 1-2)

• **kşanik** ‘anlık, geçici, kısa süreli’ < Skr. *kṣāṇika* ‘anlık, geçici’ (MW: 325, EDG: 198, WILKENS: 416).

birök yomdarı bolur bir bilig tēp tēser kşanik ermez bolgu kergek ‘eğer bir bilgi kapsamlı olursa (bunun) *kısa süreli* olmaması gerekir’ (121a 3-4)

• **kuşudirapidak** ‘metin külliyatının adı’ < Skr. *kṣudrapīṭaka* (WILKENS: 428).

birök sözleser sizler kuşudirapidak erür üçünç tēp yörüğü y(i)me ök antag ermez ‘eğer *Kṣudrapīṭaka*’nın üçüncü (hazine olduğunu) söylerseniz (bu) o anlama gelmez’ (81b 12-13)

• **lakş** ‘bir uzunluk ölçüsü’ < Skr. *lakṣa* ‘işaret’ (MW: 891-892, EDG: 458, WILKENS: 450).
anant kēkinç bērü sözledi ülgüsü bolur lakş tēp ‘Ānanda cevap vererek konuştu: ölçüsü *lakṣa* olur’ (84a 2)

• **loka-udar** ‘dünya üstü’ < Skr. *loka-uttara* (WILKENS: 455).

netegin tēp tēser lokik yol erür yol :: kērtü ermez. loka-udar yol “‘dünyevi yol nasıl(dır)’ diye sorulursa (o), doğru yol değildir, *dünya üstü* yoldur’ (98a 10-11)

• **lokik** ‘dünyevi’ < Skr. *lokika* ‘dünyevi’ (EDG: 465, WILKENS: 455).

lokik yol üze bululup. inçip akıgsız yol üze bulunmaguluk anın bilmiş kergek ‘(sönmenin) *dünyevi* yol vasıtasıyla bulunup ancak akıntısız yol ile bulunmayacağı bundan dolayı bilinmelidir’ (109b 5-6)

• **madark** ‘ritüel metni, Abhiharmapiṭaka’daki din risalelerin bir türü’ < Skr. *mātr(i)kā* ‘Abhidharma için bir adlandırma’ < = Pali *mātikā* (MW: 807, EDG: 428, WILKENS: 471).

ne gerek erti ikileyü sözlep madarkıg ‘bu ritüel metnini tekrar etmenin ne gereği vardı’ (82b 9-10)

• **maha** ‘büyük’ < Skr. *mahā* ‘büyük, kudretli’ (MW: 794, EDG: 421, WILKENS: 459).

ayagka tegimlig kadyanapudreda ulatı alku maha şiravaklar şaṅgit kılıp ornatıp urdular ‘saygıdeğer Kātyāyanaputra dışındaki *büyük* bütün öğrenciler bir meclis oluşturdular’ (71b 2-4)

• **m(a)habut** ‘element, öge, büyük unsur’ < Skr. *mahābhūta* ‘büyük varlık’ (MW: 798, WILKENS: 459).

m(a)habutlar ulatı bolmış öñlüg kuvrag y(i)me ök umaz üçün tüzü örtgeli bo teginmekte ulatı köñülteki nomlarıg tēp ‘elementler ve olmuş renkli cemaat de gönüldeki bu inançtan başka öğretileri tamamen saklayamadığı için, denilir’ (104b 4-5)

• **mahakalp** ‘büyük bir zaman dilimi’ < Skr. *mahākalpa* ‘zamanın en uzun bölümü, zamanın büyük bir döngüsü’ < = Pali *mahākappa* (MW: 795, EDG: 422, DTS: 338, WILKENS: 460).

üç mahakalp bışurunup altı paramitlarka tükellig bolup buyanlı bilge bilgili yévig tiziglerke ulatı üzlünçüde bulu y(a)rılıkamış üçün üyeliksiz tugmakıg. anın bilmiş kergek t(e)ñri burhan erür alku tnl(t)glarıñ öz bahsısı tēp ‘üç büyük zamanda olgunlaşıp altı mükemmeliği tamamlayıp sevap ve bilgelik (olmak üzere) iki türlü mücevhere₂ (sahip olduğu) ve nihayetinde en üstün doğumu bularak (bunu) buyurduğu için bu sebeple Tanrı Buddha’nın tüm canlıların esas üstadı olduğu bilinmelidir’ (13b 6-9)

• **mañgal** ‘saadet, talih, şan, ad, baht, mutluluk’ < Skr. *mañgala* ‘şerefleendirme, eski bir Buddha’nın adı’ (EDG: 414, DTS: 337, WILKENS: 468).

alku at mañgallarıñ arasında t(e)ñri burhan bolmış erti kamağda yég ‘Tanrı Buddha tüm mutlulukların₂ arasında herkesten daha üstün olmuştu’ (8a 6-7)

• **ni’kay** ‘Budist ekol, dinî okul’ < Skr. *nikāya* ‘okul, cemaat, topluluk’ (MW: 544, EDG: 294, WILKENS: 490).

vinaydaki alku ni’kaylarta y(i)me ök bir ikintike karşı erür ‘tarikat disiplinindeki tüm Budist ekoller de birbirine karşıdır’ (85a 12-13)

• **nidana** ‘Budist edebiyatın on iki türünden biri, başlangıç’ < Skr. *nidāna* ‘birincil neden, alta yatan belirleyici faktör’ (MW: 548, EDG: 295-296, WILKENS: 490).

bkz. adbudadarma

• **nirvan** ‘Nirvana, kurtuluş, huzur, Budizm’de kurtuluş durumu’ < Skr. *nirvāṇa* ‘arzudan kurtulmuş’ < = Pali *nibbana* (MW: 557, EDG: 304, DTS: 359, WILKENS: 491).

birök isteser yol kértünüñ tıtağın bo inçip erür nirvanıg bulmaknıñ tıtağı ‘eğer yol gerçeğinin sebebi istenirse elbette bu (aynı zamanda) *Nirvāṇa*’yı bulmanın sebebidir’ (147a 15-16)

• **padak** ‘sav, mısra’ < Skr. *pādaka* ‘bir koltuğun ya da yatağın ayağı’ (MW: 618, EDG: 340, DTS: 396, WILKENS: 548).

eñ başlayukı iki padaklar üze kavırasınça körkütür étiglig nomlarıg ‘öncelikle₂ iki sav ile şarta bağlı öğretileri kısaca açıklar’ (139a 8-9)

• **paramit** ‘mükemmellik, Buddha mertebesine ulaşma’ < Skr. *pāramitā* ‘mükemmelliklik, üstünlük, ustalık’ (MW: 619, EDG: 341-342, DTS: 396, WILKENS: 552).

dyan paramit bolur bilge bilgilig yévig tizig tēp tēmişi erser ‘“meditasyon mükemmeliği bilgelik₂ donanımı₂ olur” ise ne demek(tir)’ (16a 9-10)

• **parmanu/parmaanu** ‘zerre, atom’ < Skr. *paramāṇu* (DTS: 396, WILKENS: 551).

bir bir parmaanuda aṇayu bar kök kalık ‘ayrı ayrı atomlarda ayrıca gökyüzü var’ (102a 17)

• **partagçan** ‘sıradan insan, günahkâr, Budizm’in aydınlatmadığı kişi’ < Skr. *prthagjana* ‘sıradan insan’ (EDG: 353, DTS: 398, WILKENS: 562).

takı ne ayıtmış kergek partagçanlaruñın tēp ‘sıradan insanlarla ilgili daha başka ne söylenmelidir’ (143b 12)

• **pirapti** ‘edinim, kazanım, kazanma’ < Skr. *prāpti* ‘ulaşma, elde etme’ (MW: 707, EDG: 392, WILKENS: 560).

bar kayu pirapti :: *pirapti nomiña tayaklıgın turur* ‘hangi kazanım, kazanım öğretisine dayanır’ (24a 14-15)

• **p(i)ratikabut** ‘Nirvana’ya ulaşan Buddha, sadece kendisini kurtarmış Buddha’ < Skr. *pratyeka-buddha* ‘aydınlanmış Buddha’ (MW: 668, EDG: 379, DTS: 397-398, WILKENS: 560).

bar monta burhan bolup atı kötrülmiş bolmadaçı. inçip p(i)ratikabutlar erür ‘burada Buddha olup ama adı yüceltilmeyecek *pratyeka-buddha*lar var’ (18b 7-8)

• **pratimokş** ‘manastıra ait kurallar’ < Skr. *prātimokṣa* ‘edebî bir çalışma’ (EDG: 367, WILKENS: 560).

t(e)ñri burhan ütlemiş üçün tayanıylar pratimokşka tēp ‘Tanrı Buddha öğrettiği için manastıra ait kurallara güvenin’ (76a 9-10)

• **pudgale** ‘insan, ruh ve nefsten oluşan kişi’ < Skr. *pudgala* ‘ruh, varlık, insan’ < = Pali *puggala* (MW: 633, EDG: 347, WILKENS: 562).

çın kértü tözi kaltı pudgale teg üçün anın bilmiş kergek monı üze sav tayakı ermez tēp ‘doğru₂ temeli insan gibi (olduğu) için bu suretle (şartsız öğretinin) söz dayanağı olmadığı bilinmelidir’ (134a 11-12)

• **rakşas** ‘şeytan, kötü varlık’ < Skr. *rākṣasa* ‘şeytanî, iblisler tarafından ele geçirilmiş’ (MW: 871, EDG: 454, DTS: 476, WILKENS: 567).

bkz. taşagirve

• **ridi** ‘büyü gücü’ < Skt. *ṛddhi* (MW: 876, EDG: 455, WILKENS: 569).

çoglug yalınlig ridi kut küsüşde ulatılar nizvani tarkarmaz tēp ‘haşmetli₂ büyü gücü isteğinden₂ başka ihtirası yok etmez’ (48b 13-14)

• **samaz** ‘söz öbeği, ifade, hâl’ < Skr. *samāsa* ‘bağlantı, sözcük birleşimi’ (MW: 1158, WILKENS: 578).

bo üç vibaktılarıg barça erke tayaklıg tēmişdeki nuñ samaz üze yörmüş kergek ‘bu üç hâl çekimi tamamen “kişiyle ilgili” anlamını veren +nIn söz öbeği izah edilmelidir’ (19b 2-3)

• **sanké** ‘Budizm’deki felsefi bir sistem’ < Skr. *sāṃkhya* ‘büyük bir sayı, akılcı, sāmky doktrini taraftarı’ (MW: 1199, EDG: 547, WILKENS: 581).

kaltı sanké ni ‘kayda ulatılarnıñı alku ni ‘kaydakılarka barçaka ögretingülük boşgurguluk ermezintin odgurak burhan nomı ermez bolmış teg ‘tıpkı *Sāṃkhya* ekolüne benzer tüm Budist ekollerindekilerin hepsine tamamen₂ öğretilmeyen₂ Buddha öğretisi olduğu gibi’ (74a 11-14)

• **sansar** ‘dünya, yeryüzü, doğum-ölüm döngüsü, yaşam ve ölüm’ < Skr. *saṃsāra* ‘ruh göçü, dünyevî var oluşun devresi’ (MW: 1119, EDG: 542, DTS: 484, WILKENS: 581).

tarkarmak üze **sansarnıj** tıltagin ötrü bulturur nirvanıj tıp ‘sonra, (ihtirası) uzaklaştırmak için *samsāra* sayesinde Nirvāṇa’yı buldurur’ (11a 7-8)

• **sanvar** ‘ruhun kötülüğe geçmesinden korunma, disiplin, emir’ < Skr. *saṃvāra* ‘kontrol, yükümlülük, emir’ (MW: 1116, EDG: 539-540, WILKENS: 583).

y(i)me ök bulmaz köñül <**sanvar**> tözlüg öñ(i) bısrınmak tözlüg bilge bilig(nin) üç uguş<dakı> oronlarta tükel <*bolur y(i)me*> tükel <*bolmaz y(i)me*> ‘ulaşılmayan zihin, emir temelli (ve) öğrenmeye dayalı bilgeliğin üç alandaki yerinde tamamlanır (ya da) tamamlanmaz’ (58b 12-14)

• **saṅgit** ‘ortak, topluluk, meclis’ < Skr. *saṅgīti* (WILKENS: 584).

monuñ ugrınta sakınmışıñız kergek yörüg eyin **saṅgit** kılmuş erür tégüçi sav azu yene bo sudur mu ol. azu yene bo şast(i)r mu ol ‘bu sebeple “anlamı ortak vererek oluşturmuştur” (diye) ifade edilen sözün bu vaaz metni için mi yoksa öğreti kitabı için mi (olduğunu) düşünmelisiniz’ (75a 11-13)

• **sarvadyan** ‘her şeyi bilme, tam meditasyon hâli’ < Skr. *sarvajñāna* ‘her şeyi bilen, Buddha’ya atfedilen bir sıfat’ (MW: 1210, EDG: 584, WILKENS: 588).

yintem (**sarvadyan**) tükel bilge biligke ök bilgülık erür tıp ‘tam meditasyon hâli yalnızca eksiksiz bilgelik (yoluyla) bilinecektir’ (32a 2-3)

• **sasirava** ‘akıntılı’ < Skr. *sāsrava* (WILKENS: 589).

kaltı enetkekke 袿薩播²⁸ **sasirava** tıp tıyür monı sözleyür akıglıg tıp ‘dahası Sanskritçe *sāsrava* deyip bunu akıntılı (olarak) ifade eder’ (96a 11-12)

• **siparir** ‘elmas, kristal, necef taşı’ < Skr. *sphaṭika* ‘kristal, kuvars’ (MW: 1269, DTS: 478, WILKENS: 624-625).

kaltı siparir umak üze körkitgeli kamag körklerig. birök bar erser adın ed yanturu udaçı körkitgeli körklerig ‘şöyle ki *elmasın* bütün güzelliğini (kendiliğinden) gösterebildiği gibi eğer diğer cevher (de) güzelliğini yeniden gösterebilecek’ (133b 8-10)

• **sudur** ‘Buda’nın vaazlarını içerdiği düşünülen vaaz kitabı, Budizm’in temel metinleri, Budist edebiyatın on iki türünden biri, vaaz metni’ < Skr. *sūtra* ‘bir tür Budist kutsal metni’ < = Pali *sutta* (MW: 1241-1242, EDG: 604, DTS: 515, SH: 320, WILKENS: 627).

atı kötrülmişniñ (**sudurta**) kavırasınça *y(a)rlıkamakı erser* ‘Adı Yüceltilmiş’in vaaz metninde söylediği (şey) ise özetle (şöyledir)’ (146b 7-8)

• **suduraa** ‘Buda’nın vaazlarını içerdiği düşünülen vaaz kitabı, Budizm’in temel metinleri, Budist edebiyatın on iki türünden biri, vaaz metni’ < Skr. *sūtra* < = Pali *sutta* (MW: 1241-1242, EDG: 604, SH: 320, WILKENS: 633).

bkz. **adbudadarma**

• **şast(i)r/şastır** ‘Din derslerini içeren akait kitabı, öğreti kitabı, öğreti metni, öğreti’ < Skr. *śāstra* (MW: 1069, EDG: 527, DTS: 520, SH: 370, WILKENS: 645). Metnimizde sık kullanılan bir sözcüktür.

28 袿薩播: *shā sā bō* = *sasirava* ‘sāsrava’.

袿 *shā*: bir Budist cüppesi (G. 9629); 薩 *sā*: Sanskritçe çeviri (G. 9530); 播 *bō*: yaymak; ekmek; yayınlamak; ayırmak (SH. 434).

akılgılda üstemiş için ol tutyak tégüçi ujikig. anın şast(ı)rtta sözlemiş ol ‘yapışma denen ifadeyi akıntılı (öğreti)den çoğalttığı için bundan dolayı *öğreti kitabında* (böyle) ifade etmiştir’ (140b 14-15)

• **ş(a)mnanç** ‘rahibe’ < Skr. *śramaṇī* (MW: 1096, EDG: 534, DTS: 524, SH: 242, WILKENS: 643).

darmadinē ş(a)mnanç sözledi ‘rahibe Dharmadinnā konuştu’ (113a 10-11)

• **şast(ı)r/şastr** ‘Din derslerini içeren akait kitabı, öğreti kitabı, öğreti metni, öğreti’ < Skr. *śāstra* (MW: 1069, EDG: 527, DTS: 520, SH: 370, WILKENS: 645).

akılgılda üstemiş için ol tutyak tégüçi ujikig. anın şast(ı)rtta sözlemiş ol ‘yapışma denen ifadeyi akıntılı (öğreti)den çoğalttığı için bundan dolayı *öğreti kitabında* (böyle) ifade etmiştir’ (140b 14-15)

• **şı** ‘nem, nemli’ < Çin. *shi* (WILKENS: 649).

inçe kaltı öl şu ton teg nizvanilarta éyin yapşinguluk erür tēp ‘yani tıpkı *nemli*₂ elbise (örneği) gibi ihtiraşlara göre yapışmadır’ (93b 6-7)

• **şiravak** ‘Buddha’nın öğrencisi, mürit, öğrenci’ < Skr. *śrāvaka* ‘Buddha’nın Hinayana ekolündeki öğrencilerine verilen ad’ (MW: 1097, EDG: 535, DTS: 524, SH: 279, WILKENS: 655-656).

bar erser şiravaklarınun nomin sevdeçiler. p(i)ratikabutlarınun nomi üze ütle<mez erti> ‘eğer öğrencilerin öğretisini sevenler varsa pratyekabuddhaların öğretisi vasıtasıyla öğüt vermezlerdi’ (45b 7-9)

• **şlok** ‘beyit, mısra, dörtlük’ < Skr. *śloka* ‘ses, mısra’ (MW: 1104, DTS: 524, SH: 318, WILKENS: 654).

ayagka tegimlig darmatirate bahşı yığıp kılmuş ol bölük şlok ‘saygıdeğer Üstat Dharmatrāta (onu) bölüm (ve) *mısra*(ları) toplayarak oluşturmuştur’ (72a 4-5)

• **ş(i)mnu** ‘Buddha’yı baştan çıkarmak isteyen şeytanın adı, şeytan’ (18a 8) < Soğd. *šmnw* (DTS: 523, WILKENS: 651).

atı kötrülmüş tēp tēmişi erser utmuş yavalturmuş için (tört) türlü ş(i)mnu ları kaltı t(e)ñrilig ş(i)mnuğ. nizvanilig ş(i)mnuğ. ölümlü ş(i)mnuğ. beş yükmecli ş(i)mnuğ ‘Adı Yüceltilmiş denilmesi ise dört türlü *şeytanı* yani Tanrı’ya ait *şeytanı*, ihtiraşlı *şeytanı*, ölümlü *şeytanı* ve beş yığınlı *şeytanı* yenmesi (ve) itaat altına alması dolayısıyladır’ (18a 7-10)

• **tētsi** ‘öğrenci’ < Çin. *dì zǐ* (DTS: 556, WILKENS: 710).

netegin t(e)ñri burhannıñ tētsiları öñi erür tēp tēser ‘“Tanrı Buddha’nın öğrencileri eşsizdir” ne demektir’ (49b 11-12)

• **tikē** ‘yorum, tefsir’ < Skr. *ṭikā* (WILKENS: 717).

abidarmakoş şast(ı)rtaki çin kērtü yörgüglerniñ kēñürü açdaçı tikēsi baştınkı küün ‘Abhidharmakośa öğretisi kitabındaki doğru₂ yorumları genişleterek açan *tefsir* nüshası ilk bölümde (anlatılmıştır)’ (149a 17-18)

• **tripitake** ‘üç sepet, *sutra-vinaya-abhidharma*’ < Skr. *tripiṭaka* (WILKENS: 749).

tripitakeya *tép. bolu tüketmek üze üç agılıklar bekiz belgülig bilmiş kergek* ‘Tripitaka diye tamamlananın üç hazine (olduğu) açıkça₂ bilinmelidir’ (83a 13-14)

- **tsopin** ‘müsvedde’ < Çin. *dzâu puən* (WILKENS: 751).

bkz. asimarta

- **udana** ‘özet’ < Skt. *uddāna* (WILKENS: 785).

bkz. adbudadarma

- **udpadi** ‘teşekkül, oluşum, var olma’ < Skr. *utpatti* (DTS: 618, WILKENS: 786).

bo mariçi yértinçü turur üç miñlig yértinçüde taş kênürü bar bolmuş udpadi tultagi ‘bu Marīci dünyasında bulunan üç bin yeryüzü dışında her yerde *teşekkül* sebebi varmış’ (31b 1-2)

- **ujik** ‘harf, hece, yazı, ifade, söz’ < Çin. *zì* < Soğd. *’wj’k* (WILKENS: 813-814).

ol lig tégüçi ujikig annı kaltı inrayakoşda karıkda sözlemiş teg ‘o +IIg denen *heceyi* bunun için İndriyakoşa’da, *kārikā*’da söylemiştir’ (128a 7-8)

• **upadeşa** ‘yorumlama, Budist edebiyatın on iki türünden biri’ < Skr. *upadeśa* (WILKENS: 800).

bkz. adbudadarma

- **vaç(i)rapam** ‘elmas gibi’ < Skr. *vajropama* (WILKENS: 837).

yintem vaçirapam dyanta ok tarkarguluk bolur ‘(temiz *cehâlet*) ancak *elmas gibi* meditasyon ile yok edilir’ (21b 4)

- **varti** ‘yorum, tefsir, açıklama’ < Skr. *vṛtti* (DTS: 632, WILKENS: 840).

varti üze yöre ol karikig sözlemiş erür ‘o *kārikā*’yı *yorum* sayesinde açıklayarak ifade etmiştir’ (106a 11-12)

• **vasdu** ‘şey, durum, varlık, kişi’ < Skr. *vastu* ‘bir evin bölgesi, yeri’ < = Pali *vatthu* (MW: 948-949, EDG: 475, WILKENS: 841).

kaltı öñtün sözlegüçi vasdunun bar bolmuş teg beş türlüğ yörgleri erser barça erür öz tönün yörgü ‘öyle ki önceden söylenen ‘*varlığın* beş türlü anlamının olması’ gibi, (aslında) hepsi kendi cevherinin manasını taşır’ (139a 1-3)

- **vayniké** ‘kurtarılmaya muhtaç (canlı)’ < Skr. *vaineyika* (WILKENS: 838).

kutrultaçı vayniké tnl(i)glarınığ bar üçün üküş telim adırtı. atı kötrülmüş nom nomlamış erür ‘kurtarılacak (olan) *kurtarılmaya muhtaç* canlıların pek çok₂ farkı olduğu için (bunun hakkında) Adı Yüceltilmiş *vaaz* vermiştir’ (41a 14-15)

• **vaypulya** ‘Budist edebiyatın on iki türünden biri, yayılma’ < Skr. *vaipulya* (WILKENS: 838).

bkz. adbudadarma

- **vibakti** ‘hâl çekimi, hâl’ < Skr. *vibhakti* (WILKENS: 844).

bar birer bahşılar sözler bagdın öñi üdrülmek tégüçi savıg üçünç vibakti üze yörmiş kergek ‘mevcut her bir üstat “zincirden ayrılmak denen söz, üçüncü *hâl çekimi* ile yorumlanmalıdır” (diye) söyler’ (107b 5-6)

• **vinay** ‘tarikat disiplini’ < Toh. B *vinai~winai* < Skr. *vinaya* (DTS: 634, WILKENS: 845). *birök pratimokş sudur erür ersek tayak. adın vinay y(i)me ök erür tayak* ‘eğer manastıra ait kuralların (olduğu) öğreti kitabı (bir) dayanaksa ayrıca *tarikat disiplini* de dayanaktır’ (76a 15/76b 1)

• **viyakıran** ‘dil bilgisi, Budist edebiyatın on iki türünden biri’ < Toh. A/B *vyākaraṃ* < Skr. *vyākaraṇa* (WILKENS: 849).

t(e)ṅri burhanka neçe bolup özli adınluñ karıñgusın tarkarmaklıg yörüğ. lıg samaz yörüğ bütser y(i)me inçip viyakıran yañıña éyin bolmaz erti. yene y(i)me bolur erti mün kadag ‘Tanrı Buddha’ya her ne kadar (insanın) kendisindeki (ve) başkasındaki karanlığı uzaklaştırması ile ilgili açıklama yapıp (bu) açıklama +İlg söz öbeği (ile) tamamlansa da elbette *dil bilgisi* kurallarına uygun olmazdı ayrıca hata₂ olurdu’ (19b 15/20a 1-3)

• **vyakarana** ‘dil bilgisi, Budist edebiyatın on iki türünden biri’ < Skr. *vyākaraṇa* (WILKENS: 849).

bkz. adbudadarma

• **vyançan** ‘ses, hece, mecaz’ < Toh. B *vyañjaṃ* < Skr. *vyañjana* (WILKENS: 849).

bo şast(i)rtı tek tutulur antakı yég yörüğler tutulmaz antakı vyançanlar ‘bu öğreti kitabı sadece oradaki en iyi anlamı içerir, oradaki *mecazları* içermez’ (65a 9-11)

• **yek** ‘şeytan’ < Pali. *yakkha* < Skr. *yakṣa* ‘şeytan, cin, iblis, uğursuz’ (DTS: 253, EDPT: 910, WILKENS: 881).

bkz. asure

• **yogaçare** ‘yoga yapan kişi’ < Toh. A/B *yogācāre* < Skr. *yogācārin* (WILKENS: 908).

bo yogaçareta ulatılarka nom nomlamakda taş öñi tükellig bolmak bolmaz ‘bu *yoga yapan kişiler* dışındakilere vaaz vermektan başka₂ tamamlanmış olmaz’ (48b 11-12)

• **yuy** ‘tavus kuşu’ < Skr. *mayūra-candraka* (WILKENS: 922).

bir (yal(a)ñuz) yuy kuşnuñ ayçuk atl(ı)g tilgen<inteki²⁹> : alku türlüg tıtaglıg belgüsi 又³⁰ *tıtagdın bolmuş belgüsi y(i)me tēr* ‘sadece, bir tavus kuşunun kuyruk tüylerindeki gözleri adlı çemberdeki her türlü ikincil delili ve her türlü sebepten doğan delili(dir)’ (31b 14-15/32a 1)

Budizm’den etkilenen Eski Uygur düşünce hayatı, din kavramı ekseninde şekillenmiştir. Dinî metinlerde sıkça görülen Sanskritçe cins adlar da bu düşünce hayatının ifade edilmesinde sıkça kullanılmıştır. Tarikatlerde, meclislerde bulunan Budist Türkler hem yazarken hem de sözlü iletişimde bu sözcüklerle düşüncelerini ifade etmiştir. Çünkü Türklerin kadim inancından farklı bir inanış olan Budizm’deki Sanskritçe sözcüklerin varlığı, bu inancı benimseyen Türkler için yeni bir söz hazinesinin bulunması gibidir. Örneğin Sanskritçe *şiravak* sözcüğü Budist tarikatlarındaki öğrencilerin öğrenim ve bilgi düzeylerini, hâl ve davranışlarını yansıtmaları ve tek seferde anlatması bakımından Türklerin tercih ettiği bir sözcük olmuştur. Türklerin bu sözcükle ne anlatmak istediği, sözcüğün kendisinin kullanılmasıyla yeterli görülmüştür. Özellikle dinî

29 31b metninin 15. satırı üzerindeki *tilgeniniñ* sözcüğü, eserin müstensihisi tarafından *tilgen<inteki>* olarak değiştirilmiştir.

30 *bkz. darma(s)kandapat*

düşünceler bu tarz tüm cins adlarla ifade edilip detaylı açıklamaya gerek kalmadan Türkler arasındaki iletişimde etkin rol oynamıştır.

4.3. Melez Adlar

Sankritçe tabanlı sözcükler üzerine Türkçe yapım eki +IXg getirilerek melez bir söz yapım yoluna gidilmiştir.

- **abamulug** ‘sonsuz, ebedi, dayanıklı’ < *abamu* ‘sonsuz, ölümsüz, daimi’ < Skr. *apramāṇa* ‘sonsuzluk’ < = Pali *appamaññā* + Türk. +IXg (MW: 58, EDG: 49, DTS: 2, EDPT: 12, UW: 167-168, WILKENS: 55-56).

azuca y(i)me boşgutsuzlarnıñ abamulug turguluk oronu üçün atı bolmuş ol nirvan tēp ‘veyahut da₂ cahillerin *sonsuz* dek değişmeyecek durumundan dolayı “Nirvāṇa” diye adlandırılmıştır’ (62b 10-11)

- **simliğ** ‘sınırlı, çevrili’ < *sim* ‘dört sınır’ < Skr. *sīmā* ‘sınır, limit’ + Türk. +IXg (MW: 1218, EDG: 596, DTS: 500, WILKENS: 614).

bkz. çakiravar

- **vaybaşikêlig** ‘Vaibhāṣika ekolüne mensup’ < Skr. *vaibhāṣika* ‘Budist okulunun bir parçası’ + Türk. +IXg (EDG: 511, DTS: 632, WILKENS: 837).

anın vaybaşikêlig bahşılarnıñ sözlemişinte urmuş ol tērler ‘bundan dolayı “Vaibhāṣika ekolüne mensup” üstatların söyledikleriyle (düşünceye) varmıştır” derler’ (137a 11-12)

- **vaynikêlig** ‘Vaineyaka’ya ait, Vaineyaka’yla ilgili, kurtarılmaya muhtaç canlıya ait’ < Skr. *vaineyika* ‘śrāvaka’ın gelecekteki dönüşümü’ + Türk. +IXg (EDG: 510, WILKENS: 838).

tavranmak birle yaratılmış edgüsiniñ bütügi erser: kim kutrultaçı vaynikêlig tnl(i)glarig tükellig kılmış üçün erür ‘(büyük bir) gayretle yaratılmış iyiliğin tamamlanması ise kurtarılacak (olan) kurtarılmaya muhtaç canlıları mükemmel kılmak içindir’ (37a 15/37b 1-2)

- **vayşaişikêlig** ‘Vaişeṣika ekolüne ait, Vaişeṣika ekolüne mensup, Vaişeṣika ile ilgili’ < Skr. *vaişeṣika* + Türk. +IXg (WILKENS: 839).

monta étigsiz erser <vayşaişikê>lig bahşılar sözlegüçi parmanu bolur étigsiz ‘buradaki *Vaişeṣika ekolüne mensup* üstatların söylediği şartsız (öğreti) ise zerre miktarıcadır’ (99b 14-15/100a 1)

Sonuç

Abhidharma metinleri tarih, din, dil, kültür ve felsefi alanlarının merkezindedir. Özellikle bu metinlerden hareketle yapılan dil incelemeleri, o dili oluşturan veya kullanan toplumların düşünce hayatlarını yansıtır. Dil ve düşünce birbirini oluşturan veya tamamlayan iki kavramdır. Bazen düşünceler dili yaratır bazen dil düşünceyi meydana getir, bazen de ikisi birlikte gerçekleşir. Dilin öz varlığı içinde yer alan sözcükler kadar başka bir dilden gelen sözcükler de düşünceyi var eder, onu şekillendirir. Dilin kendi içinde yarattığı veya bir ihtiyaçla başka dilden aldığı sözcükler, o dili konuşan topluluğun düşünce hayatının gelişmesini sağlar. Türklerin

geçmiş çağlardan itibaren yaşadığı her türlü değişim ve gelişimin düşünce hayatına yaptığı katkı görmezden gelinemez bir durumdur. *Abhidharmakośabhāṣya-Ṭikā Tattvārtha* da Türk düşünce hayatının farklı bir yanını gösteren en önemli eserlerdendir. Eser içerisindeki Sanskritçe sözcükler gerek özel ad durumlarıyla gerek cins adlarıyla sayıca dikkate değer bir konumdadır.

Her dil ve sözcük, konuşulduğu toplum içinde kendine özgü bir kültür ve uygarlık çevresinde yeniden biçimlenir, anlam kazanır. Dış dünyayı toplumun somut ve soyut genel tarzına, gerçekliğine uygun bir biçimde yorumlar. Yukarıda sıraladığımız özel ve cins anlamlı Sanskritçe sözcükler de Türk düşünce sistemi içinde yer edinmiştir. Dinî içerik vasıtasıyla Eski Uygurların özellikle yazı dilinde kalmış olan Sanskritçe sözcükler, Türk düşünce hayatını felsefî yönden etkilemiştir. Dinî felsefe, düşünüş ve metafizik alanlarında Sanskritçe sözcüklerin Türk düşünce hayatına etkisi şüphesiz ki Eski Uygurca ile yazılmış eserlerdeki bağlam gücünün içinde kendini göstermiştir. Sanskritçe sözcüklerin, özellikle de Abhidharma metinlerinde gömülü olanların, Eski Uygurcanın dokusuna dolayısıyla da topluluğun düşünce şekline nasıl kusursuz bir şekilde entegre edildiğini bu metinler sayesinde ortaya çıkmıştır. Budist inancının felsefî bakış açısını dile getiren soyut bir alanın sözcükleri olarak, Türk düşünce sisteminde özellikle inanç noktasında yer almıştır. Eski Uygurlar, dinî bir alanın sözcükleri olan Sanskritçeyi kullanarak Budizm'e ait düşünce yapılarını da benimsemiştir. Budizm inancını hissedip yaşarken bu sözcüklerde düşünce ve yaşantılarını ifade etmişlerdir. Sanskritçe sözcüklerin Eski Uygurcada geçmesi, yalnızca dilsel uyumun altını çizmekle kalmamış; aynı zamanda Türk halkının farklı entelektüel geleneklere karşı kültürel açıklığını da yansıtmıştır. Ancak dinî terimlerin Türkçede zaman zaman karşılıksız bırakılması ve bunların orijinalinde olduğu gibi bırakılması, söz konusu sözcüklerin halk dilinde ve özellikle başka içerikteki metinlerin yazı dilinde kendine yer bulmasını zorlaştırmıştır. Sanskritçenin Türk düşüncesi üzerindeki etkisinin kapsamlı bir şekilde incelenmesi, yalnızca dilsel evrim anlayışımızı zenginleştirmekle kalmamakta, aynı zamanda kültürel karşılıklı bağlılığın karmaşık dokusunun daha geniş bir şekilde anlaşılmasına da katkıda bulunmaktadır.

Kısaltmalar

bkz.: bakınız

Çev.: Çeviren

Çin.: Çince

DTS: Drevnetyurkskiy slovar

EDG: Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.

G.: Chinese-English Dictionary

MW: A Sanskrit-English Dictionary

SH: A Dictionary of Chinese Buddhist Terms with Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit-Pali Index

s.: sayfa

Skr.: Sanskritçe

Soğd.: Soğdça

Toh.: Toharca

Türk.: Türkçe

UW: Uigurisches Wörterbuch

WILKENS: Handwörterbuch des

Altugurischen, Altugurisch-Deutsch-Türkisch

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

- Akarsu, B. (1984). *Wilhelm Von Humboldt'da dil-kültür bağlantısı*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aksan, D. (1977). Köktürkçeden bugüne, Türkçede ödünclemeler üzerine bir sözlük istatığı araştırması. *Türk Dili, Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara.
- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil - ana çizgileriyle dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bayraktar, N. (2006). *Dil bilimi*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Bobaroğlu, M. (2006). *Bâtını gelenek - Hermetik ve Sanskritik öğretiler*. Ayna Yayınevi.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford At The Clarendon Press.
- Ediskun, H. (1999). *Türk dil bilgisi sesbilgisi-biçimbilgisi-cümlebilgisi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Edgerton, F. (1953). *Buddhist hybrid Sanskrit grammar and dictionary: volume II: dictionary*. New Haven: Yale Universty Press.
- Elmalı, M. (2014). Kutadgu Bilig'de dil olgusu ve dilsel belirlemecilik. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/9 Summer 2014*, Ankara, s. 505-518.
- Erkman-Akerson, F. (2007). *Dile genel bir bakış*. Multilingual, İstanbul.
- Giles, H. A. (1912). *Chinese-English dictionary*. China and London: Published in Shanghai.
- Güngören, İ. (2009). *Buda ve öğretisi*. Yol Yayıncılık, İstanbul.
- İtil, A. (1963), *Sanskrit klavuzu*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı: 140, Ankara.
- Kabakçı, T. (2023). *Kutadgu Bilig'de dil ve düşünce ilişkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Karaağaç, G. (2017). *Dil tarih ve insan*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Kaya, K. (2006). *Sanskrit-Türkçe sözlük*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Leavitt, J. (2020). *Dilsel görecelik*. (M. Gürlek, Çev.), Asos Yayınları, İstanbul.
- Monier, S. M. & Williams, M. A. (1899). *A Sanskrit-English dictionary*. Oxford.
- Ölmez, M. (1995). Eski Türk yazıtlarında yabancı ögeler I. *Türk Dili Araştırmaları 5*.
- Ökte, E. Z. (1995). *Ben bir Türk'üm-Türk düşünce ve hayat tarzının tarihi gelişimi*. İstanbul Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Sakin, D. (2014). *Dil ve Düşünce İlişkisi Sorunu (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, İstanbul.
- Schmidt-Glntzer, H. (2021), *Budizm*. (S. İnal, Çev.), Runik Yayınları.

- Shōgaito, M. (1988). *The Uighur translation of Sthiramati's Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tattvārtha, text in transcription 1*. Kobe City University of Foreign Studies.
- Shōgaito, M. (1993). *Studies in the Uighur version of the Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā tattvārtha volume III facsimile text with introduction*. Nakanishi Printing Co. Ltd., Kyoto
- Shōgaito, M. (2008). *Uighur Abhidharma text: A philologicals with introduction*. Nakanishi Printing Co. Ltd., Kyoto.
- Soothill, W. E. & Lewis, H. (1975). *A dictionary of Chinese Buddhist terms with Sanskrit and English equivalents and a Sanskrit-Pali index*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd., London.
- Üçok, N. (2004). *Genel dilbilim (Lengüistik)*. Multilingual, İstanbul.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilim yazıları*. Multilingual, İstanbul.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yılmaz, N. (2004). Türklere özgü ilk kaynaklarda 'insan' görüşünün temelleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25, Erzurum.
- Yitik, A. İ. (2005). *Hint dinleri*. İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, No: 26, İzmir.